

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	Σελ.2
Κεφάλαιο 1° Ηγεμονία – Η γκραμσιανή ηγεμονία	Σελ.6
<i>Εισαγωγή</i>	Σελ.6
Μέρος Α΄ Η ηγεμονία ως γενική έννοια	Σελ.8
1. Η έννοια της ηγεμονίας	Σελ.8
2. Η ηγεμονία στη θεωρία των διεθνών σχέσεων.....	Σελ.10
Μέρος Β΄ Η ηγεμονία στον Γκράμσι – Η συμβολή της	Σελ.13
<i>Εισαγωγή</i>	Σελ.13
1. Η προσέγγιση της έννοιας της ηγεμονίας στο έργο του Γκράμσι.....	Σελ.15
2. Η συμβολή της γκραμσιανής ηγεμονίας στη σύγχρονη πολιτική σκέψη.....	Σελ.23
Κεφάλαιο 2° Ο Κονστρουκτιβισμός	Σελ.25
<i>Εισαγωγή</i>	Σελ.25
1. Η ανάγκη για μια συνθετική αντίληψη των θεωριών Διεθνών Σχέσεων.....	Σελ.26
α) Ο ρεαλισμός.....	Σελ.28
β) Ο φιλελευθερισμός.....	Σελ.30
γ) Ο Μαρξισμός.....	Σελ.32
2. Η θεωρία του Κονστρουκτιβισμού.....	Σελ.36
α) Ο Κονστρουκτιβισμός ως γενική θεώρηση.....	Σελ.36
β) Ο Κονστρουκτιβισμός ως θεωρία διεθνών σχέσεων.....	Σελ.41
Κεφάλαιο 3° Γκραμσιανή ηγεμονία στον Κονστρουκτιβισμό	Σελ.48
<i>Εισαγωγή</i>	Σελ.48
1. Αναφορές της ηγεμονίας στον κονστρουκτιβισμό.....	Σελ.50
2. Η γκραμσιανή ηγεμονία και η θεωρία του κονστρουκτιβισμού.....	Σελ.53
3.Οφέλη από την ένταξη της γκραμσιανής ηγεμονίας στη θεωρία του Κονστρουκτιβισμού.....	Σελ.57
Βιβλιογραφία	Σελ.59

Εισαγωγή

Το παρόν πόνημα εντάσσεται στη γενικότερη συζήτηση του ρόλου της ηγεμονίας στις θεωρίες διεθνών σχέσεων και αποτελεί μια προσπάθεια να διερευνηθεί η σχέση της γκραμισιανής ηγεμονίας με την, καθ' όλα ιδιαίτερη¹, θεωρία του Κονστρουκτιβισμού. Η αρχική σύλληψη ήταν να γίνει μια βιβλιογραφική έρευνα προκειμένου να διαπιστωθεί η ενσωμάτωση, η επιρροή, ή η όποια άλλη σχέση της έννοιας της ηγεμονίας – όπως αυτή αναλύεται και παρουσιάζεται από τον Αντόνιο Γκράμσι – με το σύνολο των θεωριών διεθνών σχέσεων. Ωστόσο μια τέτοια προσπάθεια θα απαιτούσε δύο αναγκαίες συνθήκες, απεριόριστη έκταση και ελευθερία χρόνου. Ως εκ τούτου δεδομένου του αυστηρού χρονοδιαγράμματος, που συνεπάγεται η πτυχιακή εργασία ενός Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών, προτιμήθηκε να περιοριστεί το ερευνητικό φάσμα στη θεωρία του Κονστρουκτιβισμού.

Αναλύοντας τον τίτλο είναι φανερό πως πρέπει να δοθεί μια επαρκής εξήγηση σχετικά με αυτό το ιδιάζον θεωρητικό δίπολο, από τη μια της γκραμισιανής ηγεμονίας που είναι προσδεμένη ως έννοια στο θεωρητικό άρμα του μαρξισμού και από την άλλη της θεωρίας του κονστρουκτιβισμού ενός συστήματος ανάλυσης των διεθνών σχέσεων που ευδοκίμησε κυρίως στην αγγλοσαξονική σχολή σκέψης.

Η ειδική έννοια “*γκραμισιανή ηγεμονία*” επιλέχθηκε αντί της γενικότερης έννοιας της ηγεμονίας γιατί αφενός διατυπώθηκε από έναν θεωρητικό εκ των σημαντικότερων των τελευταίων διακοσίων ετών, τον Αντόνιο Γκράμσι, και αφετέρου επειδή αν και πιο συγκεκριμένη στις ειδικές προεκτάσεις είναι ευρύτερη στις βασικές αρχές από την παραδοσιακή εκδοχή της ηγεμονίας. Αυτό, βέβαια, εντάσσεται στο γενικότερο πνεύμα του Γκράμσι και την εχθρότητα του προς την θεμελίωση της πολιτικής ηθικής με αξιώσεις απολυτότητας. Η προσπάθεια αυτή έχει έμμεσο σκοπό να υπερθεματίσει της (θεωρητική) “επικαιρότητας του Γκράμσι στη νέα χιλιετία” την οποία

¹ Όπως θα εξηγηθεί παρακάτω στο ειδικό κεφάλαιο

με υπέροχο τρόπο έχει καταδείξει σε ομόθυμη διάλεξή του ο Άλντο Τορτορέλα (Τορτορέλα, 2005).

Η “πλατύτητα” της έννοιας της ηγεμονία στον Γκράμισι οφείλεται ακριβώς στο γεγονός πως ο Γκράμισι διατηρούσε τα περί ηγεμονίας έργα του σε μορφή σημειώσεων και το ολοκληρωμένο κείμενο προέρχεται από τις αναλύσεις των μεταγενέστερων. Ως εκ τούτου είναι ευκολότερη η “*εργαλειακή*” χρήση της έννοιας της ηγεμονίας όπως αναλύεται από τον Γκράμισι.

Αυτό το δεύτερο έχει σαν λογικό συμπέρασμα να μπορεί πιο εύκολα να εμποτίσει τον κονστρουκτιβισμό. Ο ίδιος ο Γκράμισι εισήγαγε την ηγεμονία προκειμένου να αντιμετωπίσει το μαρξισμό των διεθνών από το “*μεταφυσικό βολонταρισμό*” και τον “*κοινωνικό ντετερμινισμό*”² και να συνοψίσει μια νέα, υπό διαμόρφωση, αντίληψη αναφορικά με τις κοινωνικές δομές, τις παραγωγικές σχέσεις, την κουλτούρα, την οικογένεια, όλα εκείνα που συνθέτουν αυτό που αποκαλείται στη μαρξιστική ορολογία βάση ή δομή συνθετικά πάντα με την εκάστοτε υπερδομή.

Η θεωρία του *Κονστρουκτιβισμού* από την άλλη πλευρά προτιμήθηκε έναντι των άλλων συστημάτων που αναλύουν τις διεθνείς σχέσεις για το λόγο ότι αποτελεί ένα νεότευκτο σύστημα αντίληψης και επεξεργασίας του διεθνούς συστήματος καθ’ αυτού αφενός και των σχέσεων που το διέπουν αφετέρου (Μακρής, 2002, σελ. 26), ενώ αποτελεί σημείο αναφοράς στον θεωρητικό πλουραλισμό που αναπτύσσεται τα τελευταία

² “Η πρώτη τάση θεωρούσε την ηγεσία πανίσχυρη, με τέτοια παντογνωσία ώστε να μπορεί να δίνει απαντήσεις σε όλα, και τη βάση, άβουλη και ανίσχυρη να δίνει λύσεις από μόνη της στα διάφορα προβλήματα έστω κι αν αυτά τα έθετε η ίδια. Όσο για τη δεύτερη κυρίαρχη τάση, αυτή αντιλαμβανόταν τον κοινωνικό μετασχηματισμό με τρόπο μηχανιστικό. Δηλαδή, εφόσον η εξέλιξη της οικονομίας στο ιμπεριαλιστικό κεφαλαιοκρατικό στάδιο με τις νέες διεθνείς ταξικές αντιθέσεις και την διακρινόμενη πτωτική τάση του μέσου ποσοστού κέρδους εμπερικλείει στοιχεία κρίσης, η κρίση αυτή θεωρήθηκε και διαρκής. Αγνοήθηκε το δεδομένο ότι το κεφαλαιοκρατικό σύστημα μπορεί να απορροφήσει τις κρίσεις του και άρα η ανατροπή του δεν προδιαγράφεται μηχανιστικά.” (Σκουλάς)

χρόνια. Επιπλέον, βέβαια, η θεωρία του Κονστρουκτιβισμού δεν φαίνεται, σε μια πρώτη θεώρηση (που χρήζει σε κάθε περίπτωση περαιτέρω διερεύνησης) να ενσωματώνει τη χρήση του θεωρητικού σχήματος της ηγεμονίας στις αναλύσεις της. Σημαντικό ρόλο στην επιλογή του Κονστρουκτιβισμού έπαιξε βέβαια και το γεγονός πως αποτελεί ένα νέο πεδίο διερεύνησης για εμένα καθώς δεν είχα στο παρελθόν να έρθω σε επαφή με αυτή την θεωρία διεθνών σχέσεων, πράγμα το οποίο έχει γίνει ως ένα βαθμό τόσο με τον ρεαλισμό, όσο και με τον μαρξισμό.

Ο κονστρουκτιβισμός οπότε αποτέλεσε την νέα πρόκληση, την καινή γνώση που έχει να προσφέρει σε εμένα αυτή η εργασία. Πρέπει να τονίσω πως η επιλογή αυτή έγινε παρά (ή εξαιτίας) την αποδοχή από μέρους μου του γεγονότος της ανύπαρκτης ελληνόγλωσσης βιβλιογραφίας επί του κονστρουκτιβισμού και της δυσκολίας εύρεσης ξενόγλωσσης στις ελληνικές βιβλιοθήκες.

Ως εκ τούτου θα παραθέσουμε με σχετική συντομία την δομή ανάπτυξης που θα αποκτήσει το γραπτό κείμενο όπως θα αναλυθεί στις επόμενες σελίδες προκειμένου να σχηματοποιηθεί νοητικά και να είναι ευκολότερο για τον αναγνώστη να αντιληφθεί a priori το γενικό πνεύμα της προσέγγισης και να είναι πιο εύκολη η παρακολούθηση της συνέχειας του κειμένου.

Στο **πρώτο κεφάλαιο** θα γίνει μια σύντομη παρουσίαση της έννοιας της **ηγεμονίας** ως γενικής και ως ειδικής στο έργο του Γκράμσι. Η ανάλυση της ειδικής έννοιας προέρχεται από την ανάγνωση του έργου του και από την σύγκριση των αναλυτών του, ενώ της γενικής από τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται στα διάφορα εγχειρίδια διεθνών σχέσεων. Η διεργασία αυτή είναι απαραίτητη τόσο στη λογική συνοχή του κειμένου όσο και στη διευκόλυνση της μεθοδολογικής του συνέχειας καθώς αποτελεί τη μεταβλητή έννοια την οποία θα προσπαθήσουμε να προσαρμόσουμε στην σταθερά.

Στο **δεύτερο κεφάλαιο** θα γίνει η ακροθιγής προσέγγιση της θεωρίας του **Κονστρουκτιβισμού**. Βασικός σκοπός είναι αφενός να γνωρίσει (ή να θυμηθεί) ο αναγνώστης τα βασικά σημεία της θεωρίας και αφετέρου να αποδειχθεί με τρόπο

πειστικό ή ύπαρξη (ή μη) μιας κάποιας χρήσης της ηγεμονίας εντός της θεωρίας. Αυτό το τελευταίο είναι σημαντικό κομμάτι της εργασίας καθώς αποτελεί το κομβικό σημείο στο οποίο θα στηριχτεί το τρίτο κεφάλαιο στο οποίο θα γίνει η σύνθεση εκεί όπου για να δανειστούμε τον όρο από την ιατρική ο οργανισμός (κονστρουκτιβισμός) θα αποκτήσει το μόσχευμα και είτε θα το διατηρήσει αν και αποτελεί “ξένο σώμα” είτε θα το απορρίψει.

Ο κύριος άξονας στον οποίο θα στηριχτεί η εργασία αναλύεται στο **τρίτο κεφάλαιο** και η μορφή του εξαρτάται σε πρώτη φάση από το αν χρησιμοποιεί η θεωρία του κονστρουκτιβισμού την έννοια της ηγεμονίας και σε επόμενο επίπεδο, εφόσον τη χρησιμοποιεί, θα διερευνηθεί το ενδεχόμενο να ενσωματώνει, η έννοια της ηγεμονίας όπως χρησιμοποιείται, στοιχεία της γκραμισιανής εκδοχής της. Στην αντίθετη περίπτωση, που διαπιστωθεί διάσταση μεταξύ ηγεμονίας και κονστρουκτιβισμού, θα γίνει προσπάθεια να **εμπεδωθεί** η γκραμισιανή ηγεμονία στο θεωρητικό κατασκεύασμα του Κονστρουκτιβισμού, έχοντας, ωστόσο, κατά νου πως “η αναγνώριση της πραγματικότητας δεν περιέχει την πράξη καθώς βαρραίνει η απαίτηση της υπόθεσης και του δέοντος” (Τορτορέλα, 2005, σελ. 5).

Εφόσον με την ανάλυση που θα γίνει αποδειχθεί πως εξαιτίας ορισμένων ασυμβίβαστων δεν μπορεί να γίνει η εμπέδωση της γκραμισιανής ηγεμονίας από τον Κονστρουκτιβισμό, θα πρέπει να διασαφηνιστούν τα σημεία εκείνα που εμποδίζουν μια τέτοια εξέλιξη. Ως εκ τούτου θα μπορέσουν να αποτελέσουν έτοιμη πρώτη ύλη προς μια μελλοντική ανάδειξη μιας θεωρίας ηγεμονίας που θα έχει δομηθεί με βάση τις αρχές (στα πρότυπα) του Κονστρουκτιβισμού.

Κωδικοποιώντας λοιπόν το τρίτο κεφάλαιο μπορούμε να καταλήξουμε σε τρεις ενδεχόμενες εξαγόμενες θέσεις:

- Ο κονστρουκτιβισμός **δεν** ενσωματώνει κάποια θεωρία ηγεμονίας → η γκραμισιανή ηγεμονία μπορεί να εμπεδωθεί στον κονστρουκτιβισμό.
- Ο κονστρουκτιβισμός **δεν** ενσωματώνει κάποια θεωρία ηγεμονίας → η γκραμισιανή ηγεμονία **δεν** μπορεί να εμπεδωθεί στον κονστρουκτιβισμό.

Η γκραμσιανή ηγεμονία και η θεωρία του κονστρουκτιβισμού

- Ο κονστρουκτιβισμός **ενσωματώνει** κάποια θεωρία ηγεμονίας και αυτή **διαφοροποιείται** από την ηγεμονία στην γκραμσιανή εκδοχή της.

Στην τρίτη αυτή περίπτωση θα πρέπει να διακρίνουμε δύο διαφορετικές περιπτώσεις

- i. Ο Κονστρουκτιβισμός μπορεί να εντάξει στοιχεία της γκραμσιανής ηγεμονία στο θεωρητικό του κατασκεύασμα και άρα έχουμε μια σύζευξη των δύο ηγεμονιών
- ii. Η παραπάνω συσσωμάτωση δεν μπορεί να γίνει καθώς δεν πληρούνται τα κριτήρια μιας τέτοιας διαδικασίας. Στην περίπτωση αυτή πρέπει να επεξηγηθούν με όρους ακριβείς οι λόγοι που δεν μπορούν να οδηγήσουν στο συνδυασμό τους.

Σε κάθε περίπτωση το βασικό μεθοδολογικό εργαλείο που θα χρησιμοποιηθεί στο σύνολο του κειμένου είναι η διαλεκτική μέθοδος όπως την εισήγαγε ο Φρήντριχ Χέγκελ (από τη θέση στην αντίθεση και αντίστροφα προς τη σύνθεση). Θα προηγηθεί δηλαδή η παράθεση της θέσης (γκραμσιανή ηγεμονία) στη συνέχεια της αντίθεσης (κονστρουκτιβισμός) και τελικά θα επιχειρηθεί η σύνθεση.

Κεφάλαιο 1^ο

Ηγεμονία – Η γκραμισιανή ηγεμονία

Εισαγωγή:

Η έννοια της ηγεμονίας³ είναι κομβικής σημασίας στην ανάπτυξη της πολιτικής θεωρίας. Επιπλέον μετά τον Β΄ Παγκόσμιο, οι αναλυτές των διεθνών σχέσεων χρησιμοποίησαν κατά κόρον την έννοια για να περιγράψουν τη συμπεριφορά των ΗΠΑ στο πλαίσιο των σχέσεων του διεθνούς συστήματος αυξημένης οικονομικής αλληλεξάρτησης (Λιαργκόβας, 2002, σελ. 122, 138-141) .

Η γκραμισιανή προσέγγιση της ηγεμονίας εντάσσεται στις γενικότερες μεταμαρξικές (post-Marxist) προσεγγίσεις της ηγεμονίας⁴ έχοντας όμως πάντα την λενινιστική αρχή της σκέψης περί ηγεμονίας. Αυτό που στην ουσία κάνει ξεχωριστή την γκραμισιανή ηγεμονία είναι ότι απαγκιστρώνει την έννοια από τα στενά πλαίσια της απόλυτης σύνδεσης με την παράμετρο της ισχύος, στα οποία την είχε εντάξει η –κάπως ξεπερασμένη– θεωρία του ρεαλισμού.

Συχνά η ηγεμονία ταυτίζεται με την απόλυτη φυσική κυριαρχία ενός προσώπου, κυρίως σε μοναρχικά και εν γένει αυταρχικά καθεστάτα, ακόμα και αυτό το προνόμιο ζωής και θανάτου μπορεί να εξηγηθεί λαμβάνοντας υπόψη τις αντίστοιχες κοινωνικό-πολιτικές συνθήκες, στη σύγχρονη εποχή όμως η μορφή και η έκφραση της ηγεμονίας έχει απαλλαχθεί από την έννοια της κυριαρχίας. Οι κλασικοί και ειδικότερα ο Φουκώ, κάνουν ιδιαίτερη μνεία στο θέμα του δικαιώματος ζωής και θανάτου αναλύοντας πως δεν αποτελεί πλέον απόλυτο προνόμιο αλλά είναι πεποιθήση κυβερνώνων και

³ Σε καμία περίπτωση η έννοια δεν πρέπει να συγχέεται με τον ηγεμονισμό (domineering) που αντιστοιχεί καλύτερα με την έννοια της κυριαρχίας-ηγεσίας (leadership) και αποκτά τη χροιά του σαφώς περιοριστικού-κατασταλτικού.

⁴ Ενδεικτικά αναφέρεται αυτή του Laclau, για τα περαιτέρω: στο www.palgrave-journals.com/polity volume37, Number4, October 2005 σελ. 9-11.

Η γκραμισιανή ηγεμονία και η θεωρία του κονστρουκτιβισμού

κυβερνώντων ότι ασκείται σε περιπτώσεις μονάχα που διασαλεύεται η ύπαρξη του ίδιου του ηγεμόνα. (Φουκώ 1978)⁵. Ωστόσο οι περισσότερες αστικές δημοκρατίες τα τελευταία χρόνια έχουν αφαιρέσει από τον εαυτό τους (ενν. την άρχουσα τάξη) το προνόμιο να χρησιμοποιούν αυτό το μέτρο για την καταπολέμηση των εχθρών τους.

Ωστόσο το στοιχείο της ηγεμονίας της άρχουσας τάξης δεν αποδυναμώθηκε καθώς αναπτύχθηκαν και σταδιακά χρησιμοποιήθηκαν νέες τεχνολογίες οι οποίες υποκαθιστούν το δικαίωμα που προαναφέραμε περιορίζοντας όμως ένα μέρος των ατομικών δικαιωμάτων, πρόκειται όμως για μια συζήτηση που αν και μπορεί να αναχθεί τόσο στη γενικότερη έννοια της ηγεμονίας όσο και στην γκραμισιανή εκδοχή της, είναι σωστότερο να αποτελέσει ειδικότερο αντικείμενο μιας άλλης, επόμενης μελέτης.

⁵ Ο Θανάσης Θεοδώρου με παρέπεμψε για το συγκεκριμένο στο «Μισέλ Φουκώ, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*, τ. 1 η δίψα της γνώσης, μτφ. Γκλόρυ Ροζάκη, επιμ. μτφ. Γιάννης Κρητικός, εκδ. Ράππα, Αθήνα, 1978, σελ. 165- 166» εξηγώντας πως το δικαίωμα ζωής και θανάτου είναι στην ουσία το δικαίωμα να αποφασίζεις ότι κάποιος θα πεθάνει ή θα τον αφήσεις να ζήσει.

Μέρος Α' Η ηγεμονία ως γενική έννοια.

1. Η έννοια της ηγεμονίας

Η ηγεμονία⁶ ως έννοια απαντάται σε όλο το φάσμα των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών επιστημών. Πολύ συχνά η έννοια συγγέεται με αυτήν της κυριαρχίας, ωστόσο αυτό είναι μεγάλο λάθος καθώς η ηγεμονία δεν μπορεί να εκφράζεται στην νέα εποχή με τα υλιστικά δεδομένα της κυριαρχίας.

Πρόκειται για μια έννοια που αποκτά σαφή χαρακτήρα και δεν πρέπει να συγγέεται με άλλες παρόμοιου περιεχομένου ή/και ομόηχες που σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιούνται αδιακρίτως ιδίως από τα ΜΜΕ.

Στη σύγχρονη εποχή η ηγεμονία ίσως έχει ξεφύγει από τα στενά κριτήρια του υλισμού και αναφέρεται κυρίως σε μια σειρά οικονομικών χαρακτηριστικών που εκ του αποτελέσματος καταδεικνύουν την ύπαρξη της ηγεμονίας. Στο χώρο της κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, συνήθως λέμε πως η αστική κεφαλαιοκρατική τάξη έχει θέση ηγεμονίας όχι επειδή κατέχει τη γη όπως παλιότερα η φεουδαρχία (Μαρξ 2004, σελ. 47), αλλά επειδή κατέχει τα παραγωγικά μέσα και κατά συνέπεια το κράτος εντός του οποίου παράγονται και αναπαράγονται οι ταξικές σχέσεις. Η αστική τάξη προσεγγίζει λοιπόν με όρους ηγεμονίας (ελέγχου) τις σχέσεις της με της άλλες τάξεις ιδίως δε με το προλεταριάτο (Μαρξ 2004, σελ. 46). Η διαίωσιση της ηγεμονίας της ωστόσο δε θα

⁶ Αξίζει να σημειωθεί πως το αντίβαρο της ηγεμονίας θεωρείται από πολλούς διανοητές η «παθητική επανάσταση». Περιγράφει τις συνθήκες της μη ηγεμονικής κοινωνίας (Cox Robert, σελ. 54,55). Δηλαδή μιας κοινωνίας στην οποία καμία από τις κοινωνικές τάξεις έχει καταφέρει να εδραιώσει μια ηγεμονία. Επίσης στο ίδιο αναλύονται από τον συγγραφέα οι έννοιες trasformismo και caesarism.

μπορούσε να υπάρξει αν δεν επαναστικοποιούσε⁷ συνεχώς τα μέσα παραγωγής (Μαρξ 2004, σελ. 50).

Στο χώρο της οικονομίας ένας σοβαρός λόγος για τις επικρίσεις που δέχτηκε η θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας από τους πολιτικούς επιστήμονες ήταν ότι δε διατυπώθηκε ποτέ επαρκώς. Πολλοί επικριτές συμπέραναν ότι η θεωρία υποστήριζε ότι μια κυρίαρχη δύναμη είναι απαραίτητη για την εμφάνιση μιας φιλελεύθερης διεθνούς οικονομίας, έφτασαν μάλιστα να επισημάνουν ότι η σοβιετική ηγεμονία δε δημιουργούσε μια φιλελεύθερη διεθνή οικονομία στην οποία κυριαρχούσε η ΕΣΣΔ. Έθετε η θεωρία ως βάση ότι ένας ηγεμόνας είναι αναγκαία αλλά όχι επαρκής προϋπόθεση για την εγκαθίδρυση μιας φιλελεύθερης διεθνούς οικονομίας, καθώς η θεωρία στηρίζεται στην ιδέα της διεθνούς συνεργασίας.

Μια δύναμη που να θεωρεί πως είναι προς το δικό της συμφέρον να φροντίζει να παρέχονται τα διάφορα διεθνή συλλογικά αγαθά είναι ο θεωρητικός σκοπός της θεωρίας της ηγεμονικής σταθερότητας. Βέβαια η ηγεμονική σταθερότητα έχει υποχωρήσει τα τελευταία χρόνια ως θεωρία κυρίως μετά την πτώση της ΕΣΣΔ και ιδίως λόγω του τρόπου αντιμετώπισης του κόσμου από τις ΗΠΑ.

⁷ Ειδικότερα για την επανάσταση στο έργο του Γκράμσι, η βασική αρχή είναι πως υπάρχει ένα ισχυρό οικοδόμημα εντός του οποίου υπάρχει η δυνατότητα να αναπτυχθεί ένα νέο που θα το αντικαταστήσει. Αυτή ακριβώς η διαδικασία ονομάζεται επανάσταση κατά τον Γκράμσι (Cox, Robert, σελ. 56)

2. Η ηγεμονία στη θεωρία των διεθνών σχέσεων

Η ηγεμονία ως έννοια χρησιμοποιείται περιοδικά στη θεωρία διεθνών σχέσεων και μάλιστα ιδιαίτερα στη διάρκεια μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου. Η ηγεμονία υποδηλώνει την **προτοκαθεδρία** ενός κράτους που εκπληρώνει τις **απαραίτητες προϋποθέσεις** να ανταποκριθεί στο συγκεκριμένο ρόλο και τα υπόλοιπα κράτη καθορίζονται με βάση τη **σχέση** τους με το συγκεκριμένο κράτος.

Η ηγεμονία ως έννοια συχνά φέρεται να ανήκει οργανικά στη θεωρία του ρεαλισμού και να είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη θεωρία της ισχύος. Ωστόσο το παρόν πόνημα καλείται να ενισχύσει την άποψη πως η ηγεμονία ως έννοια δεν είναι ένα στείρο θεωρητικό κατασκεύασμα που αρκείται σε μια απλή σύγκριση της ισχύος διαφορετικών κρατών, αλλά συγκεντρώνει κάποιες γενικές αρχές, οι οποίες ανάλογα με την κατάσταση τροποποιούνται αναλόγως, ώστε να εναρμονιστούν με τις εκάστοτε γενικές αρχές του θεωρητικού σχήματος που την χρησιμοποιεί.

Με εξαίρεση τον (νέο)ρεαλισμό, μόνο ο μαρξισμός και ο φιλελευθερισμός φαίνεται – σε μια πρώτη ανάγνωση – να ενσωματώνουν στις αναλύσεις τους διαφοροποιημένες (σε σχέση με την παραδοσιακή) θεωρίες ηγεμονίας. Ο λόγος που οι λοιπές δεν ενσωματώνουν με τρόπο προφανή ηγεμονική ανάλυση δεν μπορεί να είναι ένας ούτε να απαντηθεί σε λίγες γραμμές ακόμα και σελίδες, ο ακαδημαϊσμός επιτάσσει πως η κάθε περίπτωση πρέπει να διερευνηθεί ξεχωριστά και στη συνέχεια να αναλυθούν συνθετικά οι λόγοι για να βρεθούν τυχόν κοινές αναφορές και να εξηγηθούν περαιτέρω.

Εξετάζοντας την ηγεμονία των ΗΠΑ, όπως προσεγγίζεται από τους περισσότερους αναλυτές, θα μπορέσουμε ευκολότερα να εξάγουμε κάποια συμπεράσματα για τον τρόπο εμφάνισης της ηγεμονίας στις διεθνείς σχέσεις. Η κρατούσα άποψη είναι πως οι ΗΠΑ έχουν θέση απόλυτης ηγεμονίας στο σύγχρονο διεθνές σύστημα και ειδικότερα πως τα δύο κυρίαρχα κριτήρια προς την κατεύθυνση αυτή, είναι αφενός η οικονομική εξάρτηση της Ευρώπης από την Αμερική μέσω της

κυριαρχίας του δολαρίου αρχής γινομένης του Μπρέτον Γουντς⁸ συστήματος του 1944, αφετέρου η πολιτικής της εξάρτηση μέσω δομών κυριαρχίας οι οποίες θα είναι «εσωτερικές» των ευρωπαϊκών κρατών (π.χ. NATO και διάφορα διμερή ή πολυμερή σύμφωνα). Με αυτή την έννοια, η νέα ηγεμονία της Αμερικής εξαρτάται από δύο πράγματα: Πρώτον, εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο η Αμερική μπορεί να εμπεδώσει μία διαρκή εξουσία πάνω στην Ευρωπαϊκή ήπειρο και στις ανερχόμενες δυνάμεις που προέρχονται από την Ασία με όρους περιφερειακής ηγεμονίας (π.χ. Κίνα, Ιαπωνία) και τις οποίες θα προσπαθήσει να προσεγγίσει ως συμμάχους της. Δεύτερο, από τον τρόπο με τον οποίο θα χτίσει και θα εμπεδώσει τη θεωρία του περιορισμού της σοβιετικής ισχύος του Κένναν.

Ο Cox (Cox, M, 2007) υποστηρίζει πως η σύγχρονη αμερικάνικη κοινωνία και πολιτική είναι γοητευμένη από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Το Καπιτώλιο, και όλα τα σημαντικά κτίρια μοιάζουν πολύ με ρωμαϊκά ή έχουν κλασική νοοτροπία, το ίδιο ισχύει και με το διάκοσμο πολλών κτιρίων.

⁸ Τον Ιούλιο του 1944 οι εκπρόσωποι σαράντα τεσσάρων χωρών συντάχθηκαν στο Bretton Woods του New Hampshire, όπου συνέταξαν και υπέγραψαν τα Άρθρα της Συμφωνίας του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Ακόμη και κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι κυβερνητικοί εκπρόσωποι των συμμαχικών δυνάμεων προσπαθούσαν να προβλέψουν τις οικονομικές ανάγκες της μεταπολεμικής εποχής. Έχοντας ζωντανή την ανάμνηση των καταστροφικών οικονομικών γεγονότων των χρόνων του μεσοπολέμου, ήλπιζαν ότι θα μπορούσαν να σχεδιάσουν ένα διεθνές νομισματικό σύστημα που θα μπορούσαν να σχεδιάζουν ένα διεθνές νομισματικό σύστημα που θα μπορούσε να διαφυλάξει την πλήρη απασχόληση και τη σταθερότητα των τιμών και θα επέτρεπε ταυτόχρονα σε κάθε χώρα να επιτύχει ισορροπία του εξωτερικού τομέα της οικονομίας της, χωρίς να επιβάλλει περιορισμούς στο διεθνές εμπόριο. Το σύστημα που καθιερώθηκε προέβλεπε σταθερές ισοτιμίες έναντι του αμερικάνικου δολαρίου και αμετάβλητη τιμή του χρυσού στα 35\$ η ουγκιά.

Οι μεγάλες κινηματογραφικές επιτυχίες των πρώτων δεκαετιών του ψυχρού πολέμου ήταν βασισμένες στο Ρωμαϊκό μεγαλείο⁹, μια τάση η οποία εξαφανίστηκε απότομα με τον πόλεμο του Βιετνάμ για να επανέλθει στη νέα χιλιετία με ταινίες ιδιαίτερα εμπορικές όπως οι ταινίες *Gladiator* (2000), *Troy* (2004) και *Alexander* (2004). Οι κλασικές αυτοκρατορίες έχουν μεγάλη επιρροή στην αμερικάνικη κοινή γνώμη.

Πολύ συχνά τα δημιουργήματα του ανθρώπινου νου, ιδιαίτερα αυτά που γνωρίζουν μεγάλη εμπορική επιτυχία, αποτελούν ένα αρκετά ακριβές κριτήριο για την τάση της κοινής γνώμης. Μάλιστα κατά καιρούς διάφοροι που αρέσκονται στη δημιουργία θεωριών συνομοψίας, υποστηρίζουν πως ορισμένες κυβερνήσεις συνηθίζουν να προωθούν μελλοντικά τους σχέδια ή ενδεχόμενους κινδύνους σε κινηματογραφικά (κυρίως) έργα προκειμένου να «μετρούν» τις αντιδράσεις του κοινού.

⁹ Ενδεικτικά αναφέρονται: τα *Ben Hur* (1959) *Spartacus* (1960), *Cleopatra* (1964), και *Fall of the Roman Empire* (1964)

Μέρος Β' Η ηγεμονία στον Γκράμσι – Η συμβολή της.

Εισαγωγή:

Η εισαγωγή αυτού του κεφαλαίου οφείλει να διευκρινίσει κάποια βασικά σημεία της γκραμισιανής αντίληψης και ανάλυσης προκειμένου να υπάρχει ο γενικός ιστός σκέψης πάνω στον οποίο θα κατακάτσει ομαλά η γκραμισιανή ηγεμονία ως λογική συνέχεια των βασικών αυτών αρχών.

Βασικό στοιχείο που πρέπει να τονιστεί¹⁰ είναι πως ο Γκράμσι όπως φαίνεται καθαρά και στη διάλεξη του Τορτορέλα (Τορτορέλα, 2005, σελ. 25), δεν θεωρούσε τον **κοινοβουλευτισμό** τον βασικό εχθρό των καταπιεσμένων τάξεων, αυτές που πρέπει να ανατραπούν είναι οι σχέσεις ιδιοκτησίας (Τορτορέλα, 2005, σελ. 26) που είναι επί της ουσίας σχέσεις εκμετάλλευσης. Ο Γκράμσι δεν πίστευε πως πλησιάζει το τέλος του καπιταλισμού, αν και είχε ασπαστεί σε μεγάλο βαθμό τις ιδέες του εθνικό-κεντρικού κομμουνισμού¹¹, είχε αντιληφθεί αυτό που στην υπόλοιπη Ευρώπη αρνούσανται πεισματικά να δεχθούν την αλματώδη άνοδο του φασισμού (Τορτορέλα, 2005, σελ. 27).

Εξάλλου ο Γκράμσι όταν στοχάζεται την δημιουργία ενός νέου κρατικού μορφώματος, δεν εξοστρακίζει την έννοια του κανόνα **δικαίου** (Τορτορέλα, 2005, σελ. 31). Η έννοια της ουτοπίας αλλάζει στο μυαλό του Γκράμσι, γίνεται από σκοπός μακρινός, κριτήριο αξιολόγησης, έναν ηθικοπλαστικό κανόνα που θα αναδιαμορφώσει τις αξίες του κράτους και θα ωθήσει το άτομο προς την ατομική του απελευθέρωση που είναι σε, τελική ανάλυση, ο μόνος δρόμος προς την συλλογική απελευθέρωση (Τορτορέλα, 2005, σελ. 32,33)

¹⁰ Ιδίως λόγω της διαστρεβλωμένης αντίληψης που υπάρχει σε ένα κομμάτι της εγχώριας αριστεράς σχετικά με την αντίληψη του Γκράμσι για τον κοινοβουλευτισμό.

¹¹ Του Στάλιν και όχι την γερμανική-χιτλερική εκδοχή του.

Ο Γκράμσι ασκεί δριμεία κριτική στην πάγια, ουδέτερη-ουμανιστική- αντίληψη περί του **διανοούμενου** που είχε επικρατήσει από το Διαφωτισμό (Μπυσί, 1984, σελ.44). Απορρίπτει τόσο την έννοια του “μεγάλου διανοούμενου”¹², όσο και αυτή της “καθαρής”¹³ φιλοσοφίας (Μπυσί, 1984, σελ. 41). Στην ουσία δεν επιτίθεται στην λειτουργία τους¹⁴ εντός της κοινωνίας από θεωρητική σκοπιά, αλλά μάχεται για την ανατροπή μιας ιδιότυπης αντίληψης που εν μέρει υπάρχει έως σήμερα πως υπάρχει κάποιου είδους **πατερναλιστική σχέση** αναφορικά με τους εργαζόμενους και την εργατική τάξη. Η αντίληψη αυτή του Γκράμσι είναι μάλλον αντικειμενικά ιδωμένη μέσα από την ανάλυση “των εσωτερικών διαφοροποιήσεων στις λειτουργίες της πολιτικής και κοινωνικής ηγεμονίας” (Μπυσί, 1984, σελ. 45)

¹² Διεύρυνε την έννοια ξεπερνώντας τη θεσφατική αντίληψη των ελίτ, συμπεριέλαβε όλους εκείνους που ανεξαρτήτως ταξικής προέλευσης, με μόνο κριτήριο την άσκηση οργανωτικών λειτουργιών είτε στην παραγωγή, ή στη δημόσια διοίκηση, ή στην κουλτούρα (Μπυσί, σελ. 41)

¹³ Ενν. της απαλλαγμένης από τις κοινωνικές σχέσεις

¹⁴ Άλλωστε τους αναγνωρίζει τη σημαντική λειτουργία της επικόλλησης των σχέσεων της βάσης με το εποικοδόμημα (Μπυσί, σελ. 68)

1. Η προσέγγιση της έννοιας της ηγεμονίας στο έργο του Γκράμισι

Η έννοια που αποκαλείται γενικά γκραμισιανή ηγεμονία δεν είναι παρά μια συνθετική διεργασία κορυφαίων θεωρητικών του Μαρξισμού και του ίδιου του Καρλ Μαρξ την οποία κωδικοποίησε με τρόπο τόσο ολοκληρωμένο και συστηματικό, παρά τον ανοιχτό και ημιτελή χαρακτήρα του έργου του (Τορτορέλα, 2005, σελ. 3, 4) (Μπυσί, 1984, σελ. 34)¹⁵ πρώτος ο Ιταλός μαρξιστής και φιλόσοφος Αντόνιο Γκράμισι¹⁶.

Αρχικά ο Γκράμισι δεν αντιλαμβάνεται την ηγεμονία¹⁷ στους καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς¹⁸ μοναχά ως φυσικό πρόσωπο, παρά ως οργανισμό που αποτελεί κομμάτι της κοινωνίας και έχει συλλογική θέληση η οποία οδηγεί μάλιστα σε συγκεκριμένη δράση. Ο Γκράμισι καταδεικνύει το πολιτικό κόμμα¹⁹ (Γκράμισι χ.η.ε. σελ.

¹⁵ Κάνει μάλιστα η Μπυσί μια εξαιρετική ανάλυση ανά τετράδιο

¹⁶ Ο Wendt (Wendt, 1999, σελ31) επισημαίνει πως αυτό που διαφοροποιεί το Νέο-γκραμισιανό μαρξισμό είναι η έμφαση στην ιδεολογία αν και παραμένει πιστός στη βάση του υλισμού

¹⁷ Ο Cox (Cox, Robert, σελ. 52) εξηγεί πως ο Γκράμισι παραλαμβάνει την έννοια της ισχύος, [περίπου στο 1929 (Μπυσί, 37)] που είναι κομβική, από τον Μακιαβέλι ως έναν κένταυρο, έναν ιδεατό συνδυασμό συγκατάθεσης και εξαναγκασμού.

¹⁸ ιδιαίτερα στους αναπτυγμένους, δηλαδή σ' αυτούς που έχει ολοκληρωθεί η διάλυση των προ-καπιταλιστικών τρόπων παραγωγής και ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής αρθρώνεται μόνο με τη μορφή της παραγωγής

¹⁹ Ο Τορτορέλα (Τορτορέλα σελ.24) επισημαίνει τις σκέψεις του Γκράμισι για το κόμμα «Στην πραγματικότητα του κράτους, ο “ηγέτης του κράτους”, δηλαδή το στοιχείο που εξισορροπεί τα συμφέροντα που μάχονται ενάντια στο συμφέρον που υπερισχύει, αλλά δεν είναι αποκλειστικό, είναι ακριβώς το πολιτικό κόμμα. [...] έχει την πραγματική εξουσία, ασκεί ηγεμονική λειτουργία, η οποία κατά συνέπεια εξισορροπεί τα διαφορετικά συμφέροντα μέσα στην “κοινωνία των πολιτών [...] όλοι οι πολίτες νιώθουν ότι κυριαρχεί και κυβερνά [...] ένα σύστημα αρχών που επιβεβαιώνουν ως σκοπό του κράτους το ίδιο το τέλος του, την εξαφάνισή του, δηλαδή εκ νέου την απορρόφηση της πολιτικής κοινωνίας από την κοινωνία των πολιτών”

174-175) ως την πιο ολοκληρωμένη μορφή που η συλλογική θέληση τείνει να γίνει συνολική (Γκράμισι χ.η.ε, σελ. 11). Πιο χαρακτηριστικό ιστορικό παράδειγμα για τον Γκράμισι είναι αυτό των Ιακωβίνων στη Γαλλία της επανάστασης όσο και αν ο Ροβεσπιέρος και ο Σαιν Ζυστ θεωρούνται ηγέτες των ορεινών, η ηγεμονία ανήκει περισσότερο στο σχηματισμό και όχι τόσο στα πρόσωπα²⁰.

Αναφερόμενοι στο ρόλο των προσώπων στο έργο του Γκράμισι, είναι παράλειψη να μην αναφερθούμε στον Καισαρισμό²¹ (ο οποίος μπορεί να έχει είτε προοδευτική είτε αντιδραστική παρέμβαση) δηλαδή στην ανάληψη από ένα άτομο της ευθύνης να εξισορροπήσει τη σύγκρουση των συμφερόντων σε μια κοινωνία.

Σημαντικό είναι να τονιστεί πως ο Γκράμισι δεν επεξεργάστηκε μια θεωρία ηγεμονίας προκειμένου να χρησιμοποιηθεί στις διεθνείς σχέσεις παρά στα πλαίσια μιας “μιας πολυδιάστατης λειτουργίας μιας θεωρητικοφιλοσοφικής επιχειρηματολογίας” (Μπυσί, 1984, σελ. 34). Δε θα μπορούσε βέβαια, ως μαρξιστής, να αγνοήσει τη θεμελιώδη αντίθεση κεφαλαίου – εργασίας ούτε τις παραγωγικές σχέσεις που αυτή συνεπάγεται και παράγονται - αναπαράγονται (μέχρι και σήμερα²²) εντός του εθνικού κράτους όπως και την επακόλουθη ταξική πάλη. Η ηγεμονία όμως του Γκράμισι ανάγεται εύκολα στις διεθνείς σχέσεις γίνεται μια “ταξικής αντίληψης” (με κεντρική αναφορά στην ταξική πάλη) ηγεμονία μεταφερόμενη με μια αναλογικότητα στις διακρατικές σχέσεις εξάρτησης.

²⁰ Ίσως οι ποιητικότερες λέξεις που έχουν γραφτεί για να καταδείξουν την παράνοια της τυραννίας στην οποία μπορεί να οδηγηθεί ο ηγεμόνας είναι οι τελευταίες γραμμές με τις οποίες κλείνει ο Μαρξ (1978) την 18^η Μπρυμαίρ: «όταν όμως ο αυτοκρατορικός μανδύας καλύψει στο τέλος τους ώμους του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, θα γκρεμιστεί από το ύψος της στήλης της Βαντόμ ο οριχάλκινος ανδριάντας του Ναπολέοντα.»

²¹ Διαφοροποιείται σαφώς από την έννοια της ηγεμονίας.

²² Περισσότερα για το θέμα από τους Σπύρο Σακελλαρόπουλο και Παναγιώτη Σωτήρη στο “Τα μεθοδολογικά και θεωρητικά αδιέξοδα της «Παγκοσμιοποίησης»” (με αφορμή το πρόσφατο βιβλίο του Νίκου Κοτζιά), Θέσεις, τεύχος 87, σελ. 150

Η ηγεμονία δεν σημαίνει παρά την πολιτική και ιδεολογική έκφραση μιας πλατιάς συμμαχίας κοινωνικών τάξεων οι οποίες θα μπορούσαν να αντιταχθούν στην άρχουσα τάξη, έχοντας το προλεταριάτο ως ηγέτη (Σκουλάς, 1997²³). Η αντίληψη του Γκράμισι γενικότερα διακατέχεται από τις ειδικές κοινωνικοπολιτικές συνθήκες²⁴ στις οποίες δραστηριοποιείται ως φιλόσοφος αλλά και ως μέλος, και αργότερα γραμματέας, του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας (εφεξής ΚΚΙ). Οι διαφορές μεταξύ Βόρειου και Νότιου τμήματος, ή ανάμεσα στις βιομηχανικά προηγμένες και μη περιοχές της χώρας εξηγούν τις μεγάλες δυσκολίες που οι αστοί είχαν να αντιμετωπίσουν, με σκοπό να οργανώσουν ιδεολογικά, σε εθνικό επίπεδο, τους διανοούμενους της Νότιας οπισθοδρομικής Ιταλίας για να ακολουθήσουν το πρότυπο ανάπτυξης των Βόρειων βιομηχανικών κέντρων. Αλλά, αυτές οι ομάδες διανοουμένων, με την επικράτηση της καθολικής εκκλησίας, ήταν υποδεέστερες σε σύγκριση με εκείνες στον προηγμένο βιομηχανικά Βορρά, οι οποίες φέρουν τις κατ' εξοχήν νέες φιλελεύθερες ιδέες του διαφωτισμού, με γνώμονα το γεγονός αυτό, η οργανική κρίση του κράτους ήταν αναπόφευκτη (Μπυσί, 1984, σελ. 38-41).

Ο Γκράμισι αναγνώριζε στο προλεταριάτο έναν ιστορικό ρόλο (Μπυσί, 1984, σελ. 43): την δημιουργία μιας κοινωνίας των πολιτών που θα εξακοντίσει την πολιτική κοινωνία, δηλαδή το κράτος, και θα θέτει από μόνη της τους κανόνες. Θεωρούσε ότι η ταύτιση της πολιτικής κοινωνίας και της κοινωνίας των πολιτών οδηγεί στον φασισμό.

²³ Στις παραπομπές σε Σκουλά και Δημούλη από τα τεύχη των θέσεων 57 και 64 αντίστοιχα τα κείμενα δεν βρέθηκαν σε έντυπη έκδοση και χρησιμοποιήθηκε η ηλεκτρονική – σε οπτικό συμπιεσμένο δίσκο (CD-ROM). Για το λόγο αυτό δεν υπάρχει παραπομπή σε σελίδες.

²⁴ Οι αναλύσεις του για το μετασχηματισμό της αστικής κοινωνίας από την ανταγωνιστική μορφή κεφαλαίου στην μονοπωλιακή, με όλες εκείνες τις συνέπειες που συνόδευσαν αυτήν την αλλαγή στην Ιταλική κοινωνία, διακρίνονται αρκετά καθαρά στην κρίσιμη ιστορική περίοδο του 1920. Ο Γκράμισι προσπαθεί να αναλύσει την οργανική κρίση του κράτους και να υποδείξει που βρίσκεται το αδύνατο σημείο των κυρίαρχων τάξεων στο να οργανώνουν την ηγεμονία.

Πρέπει, εξάλλου, να σημειωθεί πως η αντίληψη του Γκράμισι για το κράτος²⁵ διαφοροποιείται ριζικά από εκείνη που επικρατούσε έως τότε στην μαρξιστική σκέψη αναφορικά με το κατά πόσο το κεφαλαιοκρατικό σύστημα μπορεί να απορροφήσει τις κρίσεις του και, άρα, η ανατροπή του δεν προδιαγράφεται μηχανιστικά και ντετερμινιστικά στο ουτοπικό μέλλον, όπως το προδιάγραφε η μαρξιστική θεώρηση της ιστορίας²⁶.

Τα βασικά χαρακτηριστικά σημεία που προσδίδει ο Γκράμισι στην ηγεμονία είναι βέβαια άμεση συνέπεια των ερωτημάτων που αφορούν κατ' αρχήν τον τρόπο με τον οποίο οι αστοί απόκτησαν την ηγεμονία και έλεγξαν τις λειτουργίες του κράτους και σε μια άλλη ανάλυση το κατά πόσο υπάρχει η δυνατότητα μιας τακτικής αντί-ηγεμονίας από τις εργατικές τάξεις (Σκουλάς, 1997).

Στις αναλύσεις του κυριαρχούν δύο ζητήματα (Σκουλάς, 1997): Κατά πρώτον, αν χρησιμοποιούνται μέτρα κατασταλτικά – άμεσης άσκησης βίας, ή αν αποθαρρυντικά - ιδεολογικά και με την (κατά τα άλλα εξαναγκαστική) συγκατάθεση των εξουσιαζόμενων. Το δεύτερο σημείο αφορά στον τρόπο που θα οδηγήσει τις εξουσιαζόμενες τάξεις στην τελική ανατροπή των συσχετισμών και την απελευθέρωση από την ταξική εκμετάλλευση, περνώντας από ένα υψηλότερο επίπεδο κατανόησης των κοινωνικών φαινομένων²⁷.

²⁵ Το κράτος στη σύγχρονη μαρξιστική αντίληψη δεν μπορεί να γίνεται αντιληπτό μόνο ως ο «πυρήνας» του καπιταλιστικού κράτους, (δηλαδή τα θεμελιώδη δομικά χαρακτηριστικά του: η ιεραρχική γραφειοκρατική δομή του, η «αταξική» λειτουργία του με βάση τους κανόνες του Δικαίου και την αστική ιδεολογία του κοινού εθνικού συμφέροντος, τα αστικά πολιτικά κόμματα κλπ.), που παραμένει αναλλοίωτος, ούτε, φυσικά, ως «συμπύκνωση ενός ταξικού συσχετισμού δυνάμεων». Μόνο η σύνθεσή των δύο μπορεί να μας δώσει μια επαρκή περιγραφή του πολύπλοκου σύγχρονου κράτους.

²⁶ Στόχος του Γκράμισι, βεβαίως, ήταν οι ρεφορμιστικές τάσεις που είχαν επικρατήσει διεθνώς στο σοσιαλιστικό κίνημα.

²⁷ Με αυτόν τον τρόπο, οι εργαζόμενες τάξεις θα μπορούσαν με το όπλο που θα τους παρερχόταν από την ορθότερη και βαθύτερη κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας, να ακολουθήσουν μια πορεία αντιπαράθεσης στην πολιτική, σε εθνικό επίπεδο. Στη

Το κέντρο προσοχής του Γκράμσι, είναι η δύναμη των αρχουσών τάξεων να εξουσιάζουν, η οποία μπορεί να αποκτηθεί και να διατηρηθεί μέσω της διαμόρφωσης μιας ψευδούς κοινωνικής **συνείδησης**²⁸ και του εμποτισμού με αυτήν της **κυρίαρχης ιδεολογίας**²⁹. Αυτό το είδος της κυριαρχίας είναι εκείνο που ο Γκράμσι αποκαλεί ηγεμονία. Συνεπώς η ταξική ηγεμονία, ή ο μηχανισμός ηγεμονίας μιας τάξης (Μπουσί, 1984, σελ. 32), είναι μια μίξη συναίνεσης και ισχύος “μέσα σε ένα σύστημα που αποκτά χαρακτηριστικά ενιαίου όλου. Όμως το καθοριστικό είναι η συναίνεση και όχι η ισχύς” (Τορτορέλα, 2005, σελ.23) Ενωσιολογικά συνδέεται τόσο με την “*αρχή*” όσο και με την σημασία του ρήματος που σημαίνει κατευθύνω. Ωστόσο αυτό που διαφοροποιεί σημαντικά την Γκραμισιανή ηγεμονία από τις άλλες προσεγγίσεις της είναι η έννοια του πολιτισμού και της πολιτισμικής ηγεμονίας.

Αν και μερικοί αναλυτές του Γκράμσι – κυρίως διαφωνούντες με το έργο του – έχουν κατά καιρούς σημειώσει πως η ηγεμονία, όπως την προσεγγίζει, δεν συνίσταται στην κατασταλτική και βίαια αντιμετώπιση των εξουσιαζόμενων, αλλά στη διαχείριση της ιδεολογίας και της συνείδησης με τρόπο που να αποτρέπει ασυνείδητα³⁰, κάτι τέτοιο είναι μάλλον παρερμηνεία της σκέψης του Γκράμσι.

συνέχεια, αυτή η δυνατότητα θα ενίσχυε τη δράση τους για την ανατροπή της υπάρχουσας κατάστασης (Σκουλάς).

²⁸ Όπως σημειώνει ο Νίκος Κοτζιάς (Κοτζιάς, 1987), ο Λένιν υποστηρίζει πως πρόκειται για τις λεγόμενες κρατικές ψευδαισθήσεις οι οποίες συνεπικουρούμενες από την οικονομικά κυρίαρχη θέση της αστικής τάξης και από την πραγματιστική παραδοχή πως η καπιταλιστική ιδεολογία προηγείται χρονικά της σοσιαλιστικής και είναι πιο πολύπλευρα δουλεμένη.

²⁹ Σημαντικό σε αυτό το σημείο είναι να τονιστεί πως στη μαρξιστική σκέψη η αρτιότερη εξήγηση για το πώς ασκούν ηγεμονία οι κυρίαρχες τάξεις, εν προκειμένω η κεφαλαιοκρατική αστική τάξη, ανήκει κατά τη γνώμη του γράφοντος, στο Λουί Αλτουσέρ (Αλτουσέρ 1999) όπου αναλύει τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους.

³⁰ Η κυρίαρχη ιδεολογία που διασφαλίζει την απαραίτητη συναίνεση στα χρόνια της παγκοσμιοποίησης δεν είναι τίποτε το εξεζητημένο, είναι ο μαζικός και ενίοτε

Όπως καταδεικνύει ο Λουί Αλτουσέρ: (Αλτουσέρ, 1999, σελ. 82, υποσημείωση 7) «ο Γκράμσι³¹ είχε την “παράδοξη” ιδέα πως το κράτος δεν εξαντλείται στον καταπιεστικό μηχανισμό του, αλλά περιλαμβάνει, όπως έλεγε έναν αριθμό θεσμών της πολιτικής κοινωνίας [...]». Σε κάθε περίπτωση, είναι ιδιαίτερα χρήσιμο να ιδωθεί η σχέση του σύγχρονου κράτους³² με την αστική τάξη ως μια σχέση η οποία τίθεται ως αντικειμενική από τον Πουλαντζά³³ όπως υποστηρίζει ο Μίλιμπαντ³⁴,

ισοπεδωτικός μαζικός πολιτισμός των ΗΠΑ, η μουσική, ο κινηματογράφος ακόμα και το ντύσιμο.

³¹ Ειδικά για την σχέση που υπάρχει στη σκέψη των δύο θεωρητικών έχει δημοσιευθεί μια εξαιρετική έρευνα που αποκαθιστά την παρωχημένη αντίληψη πως ο Αλτουσέρ ήταν ένας ακόμα κριτικός της σκέψης του Γκράμσι (Δημούλης) χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα: «Στις μελέτες για τον Αλτουσέρ οι αναφορές στο όνομα του Γκράμσι είναι διαρκείς αλλά παραμένουν επιφανειακές. Γενικά επικρατεί η άποψη ότι ο Γκράμσι ήταν ένας από τους πολλούς “προκατόχους”, στους οποίους ο Αλτουσέρ άσκησε κριτική, χωρίς να εντοπίζεται κάποια οργανική σχέση μεταξύ των έργων τους. Με βάση την εκτίμηση ότι η σκέψη του Αλτουσέρ είναι “μη γκραμισιανή”, θεωρείται ότι η συνάντησή τους είναι δευτερεύουσας σημασίας. Σ’ αυτή την εκτίμηση αντιπαρατίθενται ορισμένες μελέτες που -- με βάση μια συγκριτική ανάγνωση-- διατυπώνουν τη θέση της “πλήρους αντιπαράθεσης” Γκράμσι και Αλτουσέρ. Ορισμένοι επιδιώκουν να εμφανίσουν τον Αλτουσέρ ως απόστολο του μεταμοντέρνου που απέρριψε τη μαρξιστική ορθοδοξία και εγκατέλειψε την ιδέα της μαζικής οργάνωσης και του κόμματος-πρωτοπορίας, συγκρουόμενος κατά τούτο (και) με τον Γκράμσι.. Άλλοι έχουν την --πιο “κλασική”-- πρόθεση να εμφανισθεί ο Γκράμσι ως αυθεντικός εκπρόσωπος της μαρξιστικής φιλοσοφίας σε αντίθεση με τον Αλτουσέρ που επιχειρεί να τη νοθεύσει με αστικές ιδεολογίες. Η τρίτη προσέγγιση των σχέσεων Γκράμσι-Αλτουσέρ είναι η “οργανική-μερική”. Εμφανίζεται σε μελέτες που αναλύουν με συστηματικό τρόπο ορισμένα σημεία συνάντησης των έργων τους. Αυτό ισχύει για την κριτική του Αλτουσέρ στον ιστορικισμό του Γκράμσι --η οποία συζητήθηκε ευρέως-- και, πιο πρόσφατα, για τις αναλύσεις σχετικά με τον Μακιαβέλι.»

³² Ο Έγκελς χαρακτήριζε το σύγχρονο κράτος ως «μια μηχανή καπιταλιστική στην ουσία της, το κράτος των καπιταλιστών, ο νοητός συλλογικός καπιταλιστής»

³³ Η οποία αποτελεί τη γενεσιουργό αιτία της δυσλειτουργίας του κράτους. Μια δυσλειτουργία, όμως, που δεν πρόκειται να εκλείψει ακόμα και σε ένα πλήρως

(Πουλαντζάς...1984 σελ. 50) διαφωνώντας ο ίδιος καθώς αντιμετωπίζει τη σχέση αυτή ως τη λογική αναφορά των θεσμών (που όπως στην περίπτωση του κράτους δεν έχουν εξουσία), στις κυρίαρχες κοινωνικές τάξεις.

Συμπερασματικά, η κυριαρχία μιας κοινωνικής τάξης μπορεί να εκφραστεί με δυο τρόπους: διευθύνοντας, από τη μια (Cox Robert, 1983, σελ. 51), και κυριαρχώντας, από την άλλη. Ωστόσο η διαφορετική προσέγγιση που ο Γκράμισι μέσα από το έργο του και ειδικότερα από την κωδικοποίηση της έννοιας της ηγεμονίας αποκαλύπτει, είναι η δυνατότητα μιας τάξης να ηγηθεί της κοινωνίας πριν ακόμη η ίδια κατακτήσει την κρατική και οικονομική (Ives, 2006, σελ. 65) εξουσία³⁵.

Στην Δυτική Ευρώπη, αν και η αστική κοινωνία βρίσκεται κάτω από πλουτοκρατική ηγεμονία, υπάρχει μια αναλογική σχέση του κράτους και της κοινωνίας των πολιτών. Όμως σε τελική ανάλυση, κατά τον Γκράμισι, η δημιουργία εναλλακτικών κοινωνικών θεσμών θα σημάνει τη δημιουργία μιας αντί-ηγεμονίας εντός της ηγεμονεύουσας κοινωνίας (Cox Robert, 1983, σελ.53).

Κλείνοντας αυτή τη γνωριμία με την γκραμισιανή ηγεμονία πρέπει να τονιστεί πως ο ίδιος ο Γκράμισι –αν δεν τον προλάβαινε το γεγονός του θανάτου του– ενδεχομένως θα σημείωνε στο τέλος του έργου περί ηγεμονίας το ίδιο με τον Αλτουσέρ

διεθνοποιημένο σύστημα, καθώς αυτό που θα γίνει είναι μια απλή μετατόπιση κυριαρχίας προς τα πάνω.

³⁴ Μίλιμπαντ Ραλφ, θερμός υποστηρικτής της δομικής αδυναμίας του συστήματος να απαλλαγεί από τα σαθρά χαρακτηριστικά της αστικής Δημοκρατίας και ιδίως του διευθυντισμού (managerialism). Ειδικότερα για τον διευθυντισμό εντός του χώρου της πολιτικής αριστεράς ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Kees Van der Pijl (Pijl, 2006, σελ. 105-119)

³⁵ Επομένως, οι «Μετριοπαθείς» ήταν η ομάδα, η οποία ηγείτο της Ιταλικής κοινωνίας από το δεύτερο μισό του περασμένου αιώνα, μέχρι τη δεκαετία του 1920, επειδή, όπως ο ίδιος υποστηρίζει, «ήταν ήδη διανοούμενοι φυσιολογικά συμπυκνωμένοι από την οργανική φύση των σχέσεών τους στις κοινωνικές ομάδες των οποίων αποτελούσαν την ουσιαστική έκφραση» (Σκουλάς)

(Αλτουσέρ 1999, σελ. 87 υπ. 11): *“η ηγεμονία δεν καθορίζει την ταξική πάλη. Η ταξική πάλη υπερβαίνει την ηγεμονία γιατί πηγάζει από την υποδομή και έχει τις ρίζες της στις σχέσεις παραγωγής που είναι, σε τελική ανάλυση, σχέσεις εκμετάλλευσης”*³⁶. Βέβαια αυτή η κάπως αυθαίρετη υπόθεση τίθεται υπό την έννοια πως θα ενεργούσε ο Γκράμσι όχι απαξιώνοντας την ηγεμονία αλλά αναδεικνύοντας την σε σημαντικό εργαλείο κατανόησης της ταξικής πάλης.

³⁶ Ο Δημήτρης Δημούλης (Δημούλης) ενδεικτικά επισημαίνει «Ένας θεωρητικός τρόπος να τεθεί το ερώτημα "ποιοι είμαστε" είναι να αναρωτηθούμε για τον "τρόπο της προσωπικής παραγωγής" μας, δηλαδή να μελετήσουμε τις σχέσεις μαθητείας και συνεργασίας στα πλαίσια του μαρξισμού. Οι απαντήσεις θα επιτρέψουν προφανώς μια πληρέστερη κατανόηση του χαρακτήρα του μαρξισμού ως πλέγματος θεωρητικής και πρακτικής δράσης»

2. Η συμβολή της γκραμισιανής ηγεμονίας στην πολιτική επιστήμη

Η παρακάτω είναι απλά μια προσέγγιση που επιχειρείται, ιχνηλατώντας το ογκώδες έργο του Αντόνιο Γκράμσι, με σκοπό να κατανοηθεί, όσον το δυνατό πληρέστερα, το μέγεθος της προσφοράς του σε τρεις κατευθύνσεις:

Πρώτον, στην κατεύθυνση μιας αντίληψης για το κράτος που διαφοροποιείται ριζικά από εκείνη που επικρατούσε μέχρι τότε στη μαρξιστική σκέψη.

Δεύτερον, στη σφαιρική κατανόηση των κοινωνικών τάξεων της αστικής κοινωνίας.

Και τρίτον, σε μια νέα σύλληψη ιδεών για την οικοδόμηση της σοσιαλιστικής δημοκρατικής κοινωνίας.

Στην προσπάθεια που καταβάλλεται να εξεταστεί το περιεχόμενο των έργων του όπως τα Τετράδια της Φυλακής, ένα συμπέρασμα εξάγεται ευθύς εξ αρχής. Η γκραμισιανή σκέψη είναι βαθιά ριζωμένη στο μαρξισμό με ένα εντελώς διαφορετικό τρόπο από εκείνον που είχε επικρατήσει μέχρι τότε, ενισχύοντας και διαποτίζοντας την ίδια τη μαρξική θεωρία. Φυσικά, αυτή η τοποθέτηση σημαίνει ότι το είδος της μαρξιστικής σκέψης που είχε αναπτυχθεί και υιοθετηθεί από τη Δεύτερη και Τρίτη Διεθνή ήταν άγονο και ανεπαρκές, στη μετά τον Μαρξ εποχή η θεωρία του ίδιου του μαρξισμού είχε περιέλθει σε μαρασμό.

Είχε γίνει κοινός τόπος πια ότι θα μετασχηματιζόταν η κοινωνία διαμέσου ενδογενών εργαλείων, κυρίως μέσω σεχταριστικών και συνδικαλιστικών μεθόδων. Πρόκειται για την οικονομιστική άποψη ότι η οικονομική εξέλιξη από μόνη της είναι μια σταθερή τροχιά που οδηγεί το καπιταλιστικό σύστημα στην κατάρρευσή του, και η σοσιαλδημοκρατική αντίληψη των συνδικάτων και των συνεταιρισμών που θα μετασχημάτιζαν την κοινωνία σε σοσιαλιστική.

Για τον Γκράμσι, η σοσιαλιστική θεωρία που αναπτύχθηκε στην μετά το θάνατο του Μαρξ εποχή, ήταν βαθιά διαχωρισμένη από τη σκέψη του επινοητή της. Η επίπονη

αναζήτηση νέων προσεγγίσεων, με θεωρητικά εργαλεία που θα ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις των καιρών, είναι η ουσιαστική προβληματική του. Μια προβληματική η οποία αναζητά νέες διαστάσεις της πολιτικής θεωρίας και του κράτους ως ιστορική προϋπόθεση της συνειδητής πολιτικής δραστηριότητας της εποχής του, στην Ιταλία μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ένας νέος τρόπος ανάλυσης της κοινωνίας των ιδιωτών ήταν επιτακτικά αναγκαίος, αναφορικά με τις κοινωνικές δομές, τις παραγωγικές σχέσεις, την κουλτούρα, την οικογένεια, όλα εκείνα που συνθέτουν αυτό που αποκαλείται στη μαρξιστική ορολογία βάση ή δομή. Επίσης, ήταν απαραίτητη μια νέα θεωρητική προσέγγιση σε αυτό που αποκαλείται υπερδομή, που δεν είναι άλλο από το κράτος ή την πολιτική κοινωνία.

Ο Γκράμισι παρεμβαίνει με έννοιες κλειδιά, όπως αυτή της **ηγεμονίας**, για να υποδείξει τις νέες μεθόδους στην πολιτική και κοινωνική πρακτική των εργατικών τάξεων. Η έννοια της ηγεμονίας βρίσκεται ήδη στα κείμενα του Μαρξ³⁷, ιδιαίτερα στα πρώιμα έργα του, στην Αγία Οικογένεια³⁸ και στους Ταξικούς Αγώνες στη Γαλλία³⁹. Ο Μαρξ μέσα από τα κείμενα αυτά άσκησε αυστηρή κριτική στο κίνημα των Ιακωβίνων κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης και στον αρχηγό τους Ροβεσπιέρο, που ήταν η κεφαλή της επαναστατικής κυβέρνησης της Γαλλίας το 1793.

³⁷ Το προλεταριάτο, για τον Μαρξ, δεν θα ήταν σε θέση ποτέ να ανατρέψει το καπιταλιστικό σύστημα με την εσωστρεφή και συνωμοτική δραστηριότητα που χαρακτήρισε τη συνολική λειτουργία του ιακωβίνικου κινήματος και τη στεία αντί-διαλεκτική αντίληψη που είχε αυτό για τον κοινωνικό μετασχηματισμό. Η εργατική τάξη θα έπρεπε να απαλλαγεί από τέτοιου είδους αντιλήψεις και να υιοθετήσει μια πλατιά ανοικτή παιδαγωγική πρακτική, η οποία θα στόχευε στο να διαδίδει διαρκώς στις άλλες καταπιεσμένες τάξεις τις επαναστατικές ιδέες.

³⁸ Καρλ Μαρξ, *The Holy Family*, International Publishers, Moscow 1956.

³⁹ Καρλ Μαρξ., *Οι Ταξικοί Αγώνες στην Γαλλία*, στο Marx - Engels, *Selected Works*, International Publishers, Moscow 1969, σελ. 244 κ.επ.

Κεφάλαιο 2^ο

Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων – Ο Κονστρουκτιβισμός

Εισαγωγή:

Το κεφάλαιο που ακολουθεί έχει σαν αποκλειστικό σκοπό να παρουσιαστούν τα βασικά χαρακτηριστικά της σχολής του Κονστρουκτιβισμού ως θεωρία των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών γενικά αφενός και τον τρόπο με τον οποίο εκφράζεται στη θεωρία διεθνών σχέσεων αφετέρου.

Ωστόσο η ανάλυση θα ήταν ελλιπής αν δεν παραθέταμε μια σύντομη αναφορά στις γενικότερες θεωρίες διεθνών σχέσεων. Αυτή η μικρή παρένθεση εξυπηρετεί δύο σημαντικούς σκοπούς.

Αφενός αποτελεί μια σταδιακή μετατόπιση του θέματος από τη σχολή του μαρξισμού σε αυτή του κονστρουκτιβισμού, θα υπήρχε ένα άχαρο κενό ενδεχομένως αν έλειπε αυτή η έστω κάπως σύντομη γέφυρα η οποία θα ολοκληρωθεί με τρόπο αναλυτικό και συνθετικό στο τρίτο κεφάλαιο του παρόντος.

Αφετέρου μια θεωρία που ξεκίνησε τα βήματά της στα δύσβατα μονοπάτια των διεθνών σχέσεων μόλις πρόσφατα, θα ήταν άχαρο να παρουσιαστεί χωρίς να γίνεται μια, έστω ακροθιγής, αναφορά στις σημαντικότερες θεωρίες διεθνών σχέσεων του περασμένου αιώνα.

Σε κάθε περίπτωση το ακόλουθο κεφάλαιο είναι συνολικά εξαιρετικά χρήσιμο στο δέσιμο του κειμένου παρουσιάζοντας κατά, κύριο λόγο, την μια από τις δύο παραγώγους της υπόθεσης προκειμένου να οδηγηθούμε στη συνέχεια στην προκείμενη που είναι και η πεμπουσία αυτού του πονήματος.

1. Η ανάγκη για μια συνθετική αντίληψη των θεωριών Διεθνών Σχέσεων

Πριν από την ιδιαίτερη μνεία στις γενικές αρχές του Κονστρουκτιβισμού θεωρείται αναγκαία μια –κατά το δυνατόν– συνοπτική παρουσίαση των παραδοσιακών θεωριών διεθνών σχέσεων. Η παρακάτω ανάλυση παρουσιάζει και, τρόπον τινά, κωδικοποιεί τα βασικά στοιχεία τριών παραδοσιακών θεωριών, του Ρεαλισμού, του Φιλελευθερισμού και του Μαρξισμού, προκειμένου να είναι σχηματοποιημένη η διαφοροποίησή τους με τον Κονστρουκτιβισμό. Σε όλες τις περιπτώσεις βασικό υποκείμενο θεωρείται το εθνικό κράτος (Donnelly, 2005, σελ. 30):

α) Ο ρεαλισμός:

“Είναι πλεονέκτημα για μας να αν επιζητούμε να μας συγχωρηθούν τα παλιά μας λάθη...και ενώ τα μικρά λάθη τιμωρούνται, τα μεγάλα ανταμείβονται.”

(Machiavelli).

Ο πολιτικός ρεαλισμός είναι η παλιότερη και η πιο ευρέως διαδεδομένη θεωρία μεταξύ αυτών που αναλύουν τις διεθνείς σχέσεις. Μάλιστα οι πρώτες αναφορές πολλοί υποστηρίζουν ότι βρίσκονται στα κείμενα του Κινέζου φιλόσοφου Μενγκ Τσε και στη θεωρία του λεγκαλισμού (Daugherty..., 1992^α, σελ. 127) και σε αυτά του Θουκυδίδη.

Πρόκειται για μια πολύ ισχυρή αν και κάπως περιορισμένου εύρους θεωρία (Donnelly, 2005, σελ. 29) που παρά το μεγάλο πλήθος αναλύσεων που έχει υποστεί όλες κινούνται γύρω από ένα γενικό πλαίσιο. **Οι ρεαλιστές δίνουν έμφαση στην εγωιστική πτυχή της ανθρώπινης φύσης και στην άναρχη μορφή της παγκόσμιας διακυβέρνησης ενώ αναλύουν το διεθνές σύστημα με τις κομβικές έννοιες της ασφάλειας και της ισχύος** (Donnelly, 2005, σελ. 30). Συνθέτοντας τις παραπάνω έννοιες, μπορούμε εύκολα να αντιληφθούμε τον πυρήνα σκέψης των ρεαλιστών, ο οποίος παραμένει σταθερός από τον κλασικό ρεαλισμό του Hobbes (Donnelly, 2005, σελ. 32-34) μέχρι τον Waltz και τους δομικούς ρεαλιστές (Donnelly, 2005, σελ. 34).

Η προσέγγιση της αναρχίας του διεθνούς συστήματος είναι ιδιαίτερα σημαντική για τους ρεαλιστές, η απουσία μιας ιεραρχικής πολιτικής δομής, αυτό το κενό εξουσίας, αναγκάζει τους κρατικούς δρώντες να συμπεριφέρονται με εχθρότητα στην αναζήτηση της πρωτοκαθεδρίας στο σύμπλεγμα των διεθνών σχέσεων. Αυτή ακριβώς η προσέγγιση συνήθως αποκαλείται δομικός ρεαλισμός – ή νεορεαλισμός στη θεωρία διεθνών σχέσεων.

Άλλη μια κομβικής σημασίας έννοια είναι και αυτή της ισχύος που αποτελεί για τη θεωρία του ρεαλισμού καθοριστικό παράγοντα της διεθνούς συμπεριφοράς

(Daugherty..., 1992^α, σελ. 118-119). Σημαντική είναι η διαπίστωση επιφανών ρεαλιστών πως αυτό που έχει σημασία δεν είναι η κατοχή της ισχύος αλλά η διάθεση του κράτους να τη χρησιμοποιήσει (Daugherty..., 1992^α, σελ. 119).

Ωστόσο αν η ισχύς ήταν μια εύκολα αναγνωρίσιμη ποσότητα σε προηγούμενες εποχές⁴⁰, στη σημερινή εποχή που οι διεθνείς σχέσεις έχουν αναχθεί σε έναν υψηλό βαθμό πολυπλοκότητας.

⁴⁰ Συνήθως στις βιομηχανικές κοινωνίες η ισχύς μεταφράζεται σε οικονομική Έχει δυναμικό (όχι στατικό) χαρακτήρα. Η ισχύς (Daugherty..., 1992^α, σελ. 119) δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί σαν μια στατική στιγμιαία έννοια αλλά σαν μια δυναμική συνεχή και επανατροφοδοτούμενη σχέση. Η ισχύς μπορεί ακόμα να θεωρηθεί ως συνισταμένη τριών σημαντικών συνιστωσών: α. καταναγκασμός β. επιρροή γ. αυθεντία. Οι ιδιότητες της ισχύος χωρίζονται παραδοσιακά σε απτές και μη απτές:

- Στο σύνολο των απτών ιδιοτήτων που εμπεριέχονται στη έννοια της ισχύος περιλαμβάνονται ο πληθυσμός, η έκταση, οι φυσικοί πόροι, η βιομηχανική και/ή η αγροτική ικανότητα, η στρατιωτική δύναμη κ.α.
- Στις μη απτές ιδιότητες ανήκει η πολιτική ηγεσία η κοινωνική συνοχή κ.α.

β) Φιλελευθερισμός:

Αν και πρόκειται για μια θεωρία που αναπτύχθηκε στον Ευρωπαϊκό χώρο ως πρωτίστως οικονομικής ανάλυσης, εδώ θα επικεντρωθούμε στο πολιτικό στοιχείο της θεωρίας. Πρόκειται κατά την γνώμη πολλών για το σημαντικότερο πνευματικό επίτευγμα της περιόδου του διαφωτισμού.

Η βασική αρχή που υπήρξε και υπάρχει πάντα στο κέντρο κάθε θεωρίας για το φιλελευθερισμό είναι η έννοια του **ατόμου**. Η ιδέα της **αυτονομίας** αλλιώς του δικαιώματος του **αυτό-καθορισμού** υπό την έννοια ότι αναγνωρίζει στα άτομα ένα ανώτερης τάξης συμφέρον να επιλέγουν, ακολουθούν και επανεξετάζουν ένα μοντέλο ζωής που τους ταιριάζει (Burchill, 2005, σελ. 66-70). Αν και οι προσεγγίσεις ποικίλλουν, ο ατομικισμός⁴¹ - ή η άτομο-κεντρική προσέγγιση- , είναι η βάση πάνω στην οποία συγκροτούνται όλες οι υπόλοιπες αρχές, θεσμοί και νόμοι της θεωρίας του φιλελευθερισμού.

Απαράβατος κανόνας, πάντως, σε κάθε περίπτωση, ήταν ο ταυτόχρονος σεβασμός στην ελευθερία του άλλου, ο περιορισμός δηλαδή της ατομικής ελευθερίας προς όφελος της κοινής αρμονικής συμβίωσης.

Ωστόσο, με το πέρασμα στον 20ο αιώνα, και την ανάδυση των σχετικιστικών θεωριών, ο ατομικισμός απογυμνώνεται από το ηθικό του προκάλυμμα, αρχή του γίνεται η **απεριόριστη ελευθερία** του ατόμου να ενεργεί όπως νομίζει κατά την επιδίωξη

⁴¹ Από την εμμονή στην ατομική ελευθερία και από τη μεταγενέστερη απόρριψη κάθε φραγμού στην πραγμάτωσή της, διαφαίνεται η εις βάρος της ισότητας διάκριση του φιλελευθερισμού. Πράγματι, μέσα στις βασικές αρχές κάθε φιλελεύθερου μοντέλου δημοκρατίας, η ισότητα μπαίνει, έμμεσα ή άμεσα, σε δεύτερη μοίρα. Οι φιλελεύθεροι απορρίπτουν συλλήβδην την ισότητα και το κράτος πρόνοιας, ως στοιχεία που αλλοιώνουν την ελευθερία στην οικονομία της αγοράς και διαβρώνουν την ηθική των πολιτών.

μεγιστοποίησης του ατομικού του οφέλους. Όποιος επιχειρεί να περιορίσει το άτομο (κυρίως εάν πρόκειται για το κράτος), γίνεται και εχθρός του φιλελευθερισμού.

Ωστόσο η βασική αρχή της θεωρίας είναι η **ιδιοκτησία**. Από τα πρώτα κίβλας βήματα του φιλελευθερισμού, η ιδιοκτησία τέθηκε στο επίκεντρο κάθε θεωρίας για την ελευθερία

Τέλος, το στοιχείο που διέπει τη φιλελεύθερη δημοκρατική θεωρία και είναι η πιο άμεσα εφαρμόσιμη στο πεδίο των διεθνών σχέσεων είναι η έννοια του **ανταγωνισμού** (Burchill, 2005, σελ. 63). Στις πρώιμες διατυπώσεις του ο φιλελευθερισμός εμπεριείχε τον ανταγωνισμό έμμεσα, σαν αποτέλεσμα του όρου που αναφέραμε νωρίτερα: της ελευθερίας για χωρίς περιορισμούς αυτό-ανάπτυξη, αυτό-καθορισμού και επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος. Είναι προφανές ότι η σύγκρουση κρατικών συμφερόντων δημιουργεί τον ανταγωνισμό, ο οποίος μετατρέπει σε πολύ εύθραυστες της διακρατικές σχέσεις. Το μοντέλο της αγοράς (Burchill, 2005, σελ. 73) μεταφέρεται στο πολιτικό προσκήνιο και το μετατρέπει σε πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ πολιτικών δρώντων (Burchill, 2005, σελ. 65).

γ) Μαρξισμός:

Ο **διαλεκτικός υλισμός** (Althusser, 2005β, σελ. 163-164) είναι η γενική θεωρία, που διέπει τις περισσότερες μαρξιστικές επιστημονικές προσεγγίσεις. Όπως εύκολα συνάδεται και από την ονομασία, αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο παρατηρεί το άτομο τα φαινόμενα της φύσης ο οποίος είναι διαλεκτικός, και η αντίληψη, η εξήγηση που δίνει στα φαινόμενα της φύσης, η θεωρία του είναι υλιστική.

Ειδικότερα στις πολιτικές – κοινωνικές επιστήμες, ο **ιστορικός υλισμός** προεκτείνει τις αρχές του διαλεκτικού υλισμού στη μελέτη της κοινωνικής ζωής. Εφαρμόζει τις αρχές αυτές στα φαινόμενα της κοινωνικής ζωής, στη μελέτη της κοινωνίας, στη μελέτη της ιστορίας της κοινωνίας. Ο Μαρξ θεωρούσε πως η ανθρώπινη ιστορία συνοψίζεται σε μια συνεχή να ανάγκη να καλυφθούν οι – αυξανόμενες – ανθρώπινες ανάγκες (Linklater, 2005, σελ. 112)

Κομβική για τον Μαρξ είναι η έννοια των σχέσεων παραγωγής, σε εθνικό επίπεδο σε πρώτο στάδιο, οι οποίες είναι σχέσεις εκμετάλλευσης (Linklater, 2005, σελ. 113). Μετατοπίζοντας την μαρξιστική ανάλυση από το γενικό (πολιτική-κοινωνική επιστήμη) στο ειδικότερο πεδίο της ανάλυσης των διεθνών σχέσεων, μπορούμε να κωδικοποιήσουμε την βασική αρχή της θεωρίας.

Η σύγκρουση μεταξύ κρατών οφείλεται στην **καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση**, που μέσω του **ανταγωνισμού**, **διαβρώνει** τα θεμέλια του διεθνούς συστήματος κρατών και αναγκάζει τα φτωχότερα κράτη να επιδιώκουν τον πλούτο των πλουσιότερων και των πολυτελέστερων κρατών να επιδιώκουν την ακόμα μεγαλύτερη αύξηση του εθνικού τους πλούτου (Linklater, 2005, σελ. 114-115).

Η αρχική σύλληψη για την αντιμετώπιση αυτής της πραγματικότητας, ήταν πως η ανάδειξη ενός δικτύου **σοσιαλιστικών** κρατών θα μπορούσε να εξαλείψει αυτόν τον χαρακτήρα των διεθνών σχέσεων (Linklater, 2005, σελ. 110).

Το μεγάλο μειονέκτημα της μαρξιστικής θεωρίας είναι πως, όπως επισημαίνουν ορισμένοι μελετητές, για ένα μεγάλο διάστημα, αυτό του μεσοπολέμου, αναλώθηκε στην

Η γκραμσιανή ηγεμονία και η θεωρία του κονστρουκτιβισμού

ανάλυση των θεωριών κρίσεων (Delanty, 2000, σελ. 141), ενώ άλλοι πως αγνοεί συστηματικά την πραγματικότητα των γεωπολιτικών και εθνικών συμφερόντων και του πολέμου (Linklater, 2005, σελ. 118). Τέλος άλλοι επικριτές σημειώνουν πως οι μαρξιστές ασχολούνται περισσότερο με τον αλληλεπιδρά η φύση με την κοινωνία παρά οι διαφορετικές κοινωνίες μεταξύ τους (Linklater, 2005, σελ. 125).

Η βασική μέριμνα των αγγλοσαξονικών χωρών στις αρχές του περασμένου αιώνα ήταν να εδραιώσουν τις αρχές του φιλελευθερισμού⁴² στη διαχείριση των διεθνών σχέσεων. Η αντίληψη αυτή ενισχυόταν έντονα από τη θεώρηση πως η άναρχη φύση του διεθνούς συστήματος διαβρώνει τις πιθανότητες για την εδραίωση της ειρήνης. Η δημιουργία λοιπόν ενός συστήματος ηθικής εντός των διεθνών σχέσεων και η διασφάλιση του μέσω μιας θεσμικής δομής (Brown, 2001, σελ. 22,23).

Η αποτυχία αυτής της προσπάθειας επιβεβαιώθηκε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο από τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη από την άνοδο των φασιστικών κομμάτων σε θέσεις εξουσίας (κυρίως το ναζιστικό το 1934) ως την ουσιαστική λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου με τη διάσκηψη της Γιάλτας (1945).

Τα γεγονότα αυτών των έντεκα ετών άλλαξαν άρδην την κοσμοαντίληψη των ειδικών των διεθνών σχέσεων για τον τρόπο λειτουργίας των σχέσεων εξάρτησης μεταξύ των κρατών.

Η ψυχροπολεμική περίοδος που ακολούθησε για περίπου σαράντα πέντε χρόνια έδωσε μια ανυπολόγιστη ώθηση στις θεωρίες που ασχολούνταν με τις σχέσεις των κρατών του διπολισμού, κυρίως σε όσες εντάσσονταν στην επιστήμη των διεθνών σχέσεων. Ο διπολισμός όμως επέδρασε και στις θεωρίες καθαυτές επιδρώντας επίσης πολωτικά. Η όποια διάθεση για μια νέα αρχή στον κόσμο εγκαταλείφθηκε μπροστά στην απειλή μιας πυρηνικής σύρραξης. Έχει ειπωθεί πως στην περίοδο αυτή υπήρχαν μόνο δύο χρώματα το άσπρο και το μαύρο κάποια γκρίζα που εμφανίζονταν κατά καιρούς επανέρχονταν με τρόπο ειρηνικό ή όχι σε μια από τις δύο αυτές χρωματικές επιλογές.

Έτσι λοιπόν σε μια επιστήμη που, εξ' ορισμού, πρέπει να δρα συνθετικά, αναπτύχθηκαν οι ήδη υπάρχουσες αμβλύνοιεις φτάνοντας μάλιστα σε τέτοιο βαθμό μέσα στο γενικότερο παροξυσμό της εποχής ώστε μετά την κατάρρευση του συστήματος (που αρκετοί αρέσκονται –λανθασμένα κατά τη γνώμη του γράφοντος– να αποκαλούν) του «υπαρκτού σοσιαλισμού», να είναι πρακτικά αδύνατον να ξεφύγουν τόσο από τη

⁴² Δε διαχωρίζεται ακόμα με τρόπο σαφή σε πολιτικό και οικονομικό

μισαλλοδοξία όλων αυτών των δεκαετιών όσο και από τη θεσφατική αντίληψη του κόσμου που είχαν εντάξει στις θεωρίες τους.

Η νέα εποχή ήταν μια εποχή στην οποία οι περισσότερες δυτικές χώρες έψαξαν να βρουν που είχαν σταματήσει πριν από όλο αυτό το κυκεώνα αλλεπάλληλων γεγονότων. Οι παραδοσιακές θεωρίες διεθνών σχέσεων από την άλλη είτε διασπάστηκαν σε μικρότερες με ομάδες ανανεωτισμού και παραδοσιακής αντίληψης είτε ακολούθησαν μια σαφή καθοδική πορείας εμμένοντας στην ανάλυση των νέων ταχύτατων εξελίξεων με χρήση αναλυτικών εργαλείων από την εποχή του μεσοπολέμου.

Τα λάθη του παρελθόντος και η πικρή πραγματικότητα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, δημιουργούν τη σιγουριά πως στη νέα χιλιετία επιτάσσεται μια συνθετική αντίληψη του κόσμου χωρίς αμβλύσεις χωρίς αντιπαραθέσεις και στείρες, θεσφατικές αντιλήψεις. Άλλωστε για να μνημονεύσουμε τον μεγάλο θεωρητικό και φιλόσοφο Νίκο Πουλαντζά (Πουλαντζάς, 2001β), *“ένα όμως είναι βέβαιο: ο σοσιαλισμός θα είναι δημοκρατικός ή δε θα είναι σοσιαλισμός. Επιπλέον, η αισιοδοξία μας για το δημοκρατικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό δε θα πρέπει να μας κάνει να τον θεωρούμε σαν μια «βασιλική ατραπό», ευκολοδιάβατη και χωρίς κινδύνους.”*

Κατ’ αναλογία και αντικαθιστώντας τη λέξη παγκοσμιοποίηση, διεθνοποίηση⁴³ ή όποια λέξη αρέσκει να χρησιμοποιεί ο καθείς για να περιγράψει αυτό το νέο φαινόμενο, θα έχουμε την πεμπουσία για τη δημιουργία του επερχόμενου νέου.

⁴³ Ως συνολικά κοινωνικό-οικονομικό-πολιτικό φαινόμενο και όχι ως αυστηρά οικονομικό, όπως άλλωστε σημειώνει και ο Νίκος Κοτζιάς (Κοτζιάς 2003 σελ. 122-131).

2. Η θεωρία του Κονστρουκτιβισμού

α) Ο Κονστρουκτιβισμός ως γενικότερη θεώρηση

Ως Κονστρουκτιβισμός στην πολιτική επιστήμη θεωρείται η επιστημολογική – μεθοδολογική πρακτική που μελετά κοινωνικά προβλήματα (Delanty, 2000, σελ. 131) και η οποία υποστηρίζει πως *“η κοινωνική πραγματικότητα δεν είναι αντικειμενικά δεδομένη, οπότε το ανθρώπινο υποκείμενο θα πρέπει να την αποκαλύψει ή να την ερμηνεύσει ή να την προσεγγίσει με κάποιου είδους φαινομενολογική «εποχή». Αντίθετα, το ανθρώπινο υποκείμενο με τη συμμετοχή του στην πραγματικότητα συντελεί στην κατασκευή της”* (Ζένιου).

Η αντίληψη πως ο η κοινωνία είναι αποτέλεσμα της γνώσης δείχνει με σαφή τρόπο πως η θεωρία του Κονστρουκτιβισμού έχει θεωρητικές καταβολές στον ιδεαλισμό (Delanty, 2000, σελ. 113). Ωστόσο πρωταρχικά θα κάνουμε μια προσπάθεια να αντιληφθούμε την έννοια της λέξης, χωρίς να έχουμε κατά νου πως πρόκειται για θεωρία αναλυτική των διεθνών σχέσεων, προκειμένου να την έχουμε ως “μπούσουλα” στην περαιτέρω ανάλυση. Η διεργασία αυτή θεωρείται εξαιρετικά βοηθητική προκειμένου να προκύψουν ευκολότερα τα ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν στον αναγνώστη που έρχεται σε πρώτη επαφή με το θέμα.

Ο Κονστρουκτιβισμός μεταφράζεται καλύτερα στα ελληνικά ως *“οικοδομητισμός”*, ως η θεωρία του οικοδομήματος δηλαδή. Επιπλέον στην αρχιτεκτονική ο Κονστρουκτιβισμός περιγράφεται ως *“κίνημα αφηρημένων κατασκευών”*. Μεταφέροντας τις δύο αυτές έννοιες συνδυασμένες στην πολιτική θεωρία, θα μπορούσαμε, ίσως κάπως αυθαίρετα, να ορίσουμε την έννοια ως μια χαρτογράφηση των μετασχηματισμών που επιτρέπονται από την, ούτως ή άλλως μη καθολική, πραγματικότητα.

Ο κονστρουκτιβισμός διακηρύσσει την πρωτοκαθεδρία της κοινωνίας. Αντισταθμίζεται την πραγματικότητα ως μια κατασκευή, εξολοκλήρου κοινωνική και

νοηματική, που συναρτάται με την κοινωνική κουλτούρα, εξαρτάται από την ιστορική συγκυρία στην οποία αναδύεται και συναρθρώνεται στο επίπεδο του λόγου, μέσω ενός δικτύου νοήματος που περιλαμβάνει το γλωσσικό και το μη-γλωσσικό στοιχείο. Ο κονστρουκτιβισμός, αμφισβητεί την ουσιοκρατία⁴⁴, την άποψη δηλαδή ότι ο κόσμος αποτελείται από αυθύπαρκτες ουσίες και αρνείται τον αντικειμενισμό⁴⁵ ο οποίος πρεσβεύει ότι υπάρχει μια αντικειμενική πραγματικότητα την οποία ο άνθρωπος μπορεί να γνωρίσει πλήρως διαμέσου κάποιων πρακτικών μεταξύ των οποίων είναι και η επιστημονική. Η γνώση για τους κονστρουκτιβιστές εν αντιθέσει με τον εμπειρισμό⁴⁶ και

⁴⁴ Ο Κονστρουκτιβισμός, από μια άλλη σκοπιά, συνδέεται με τον μεταμοντερνισμό ως θεωρία που ασκεί κριτική σε αυτή της νεωτερικότητας, πηγάζοντας από την φιλοσοφική παράδοση του πραγματισμού (Wendt, 1999, σελ. 32).

⁴⁵ Υπάρχουν όμως και ηπιότερες εκδοχές του κονστρουκτιβισμού, οι οποίες δεν απορρίπτουν την ύπαρξη ενός αντικειμενικού κόσμου, αλλά αρνούνται μονάχα τη δυνατότητα της αντικειμενικής περιγραφής και ερμηνείας του κόσμου αυτού. Σ' αυτή την περίπτωση, το αντικειμενικό εμφανίζεται ως το άρρητο εκείνο στοιχείο το οποίο διαφεύγει της ανθρώπινης σύλληψης και εκφοράς και παρουσιάζεται κάθε φορά, χωρίς ποτέ όμως να γίνεται αντιληπτό, τη στιγμή της κατάρρευσης των κατασκευών ή με κονστρουκτιβιστικούς όρους τη στιγμή της εξάρθρωσής τους.

⁴⁶ Ωστόσο ο Μπουντουρίδης Μ. στο Διεθνές Συνέδριο Διδασκαλίας Μαθηματικών, Σάμος 3-6 Ιουλίου 1998 σημειώνει στην εισήγησή του πως: “Οι εμπειρικοί αντιλαμβάνονται το σκοπό και την αξία της επιστήμης ως εξής: Η επιστήμη σκοπεύει να μας δώσει θεωρίες εμπειρικά επαρκείς, η δε αποδοχή μιας θεωρίας δεν απαιτεί να πιστεύουμε ότι είναι και αληθής (ότι δηλ. αντιστοιχεί στα πράγματα) (Αυτήν την αντιρρεαλιστική θέση την ονόμασε **εμπειρικό κονστρουκτιβισμό** ο Van Fraassen). Το να είσαι κονστρουκτιβιστής σημαίνει ότι απορρίπτεις την πίστη σε μια βαθύτερη δομή της πραγματικότητας η οποία μπορεί να ανακαλυφθεί μέσω της επιστήμης (ρεαλισμός), διότι αυτό είναι καθαρή μεταφυσική (ως προϋπόθεση δηλαδή και κίνητρο κάθε επιστήμης). Η αξία της επιστήμης δεν συνίσταται στο ότι μας προμηθεύει αληθείς θεωρίες (περιεχόμενα), αλλά στο ότι μας εξοικειώνει να αλλάζουμε τις πεποιθήσεις μας, αυτοδεσμευόμενοι στον πολιτισμό της (μέθοδοι-ηθική). Είναι, απλώς, χορηγός επιτυχών κανόνων δράσης. Η επιστήμη επιτρέπει, τελείως νόμιμα, την στάση του σκεπτικιστή, ο οποίος δέχεται μόνον τα εμπειρικά φαινόμενα ως πραγματικά και θεωρεί όλα υπόλοιπα ως έναν ενοποιούντα μύθο, που φωτίζει τον δρόμο μας.

το θετικισμό, δεν ενυπάρχει στα πράγματα ούτε μπορεί να αποκαλυφθεί με αντικειμενικές μεθόδους, αποτελεί ωστόσο ένα αντικειμενικό παράγοντα άμεσα συνδεδεμένο με την δημοκρατία (Delanty, 2000, σελ. 111). Αντίθετα παράγεται κοινωνικά (και παράγει με τη σειρά της κοινωνικές τροποποιήσεις) μέσα από μια πληθώρα κοινωνικών διαδικασιών και πρακτικών που οργανώνονται μέσω του λόγου.

Το κράτος στον Κονστρουκτιβισμό έχει ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία μπορούν να συμπυκνωθούν σε ένα σύντομο ορισμό: “Είναι μια κατασκευή πολιτικής αρχής που απαρτίζεται από τις νόρμες, τους κανόνες και τις αρχές με τις οποίες διαχειρίζονται οι συγκρούσεις, διέπεται η κοινωνία και διαφεντεύονται οι κοινωνικές σχέσεις. Αυτή η κατασκευή διαμοιράζει την κυριαρχία και τον έλεγχο τριών υλικών βάσεων ισχύος στους δημόσιους και κοινωνικούς παίχτες: τα μέσα παραγωγής, τα μέσα καταστροφής και τα μέσα βιολογικής αναπαραγωγής.” (Wendt, 1999, σελ. 202)

Ωστόσο πρέπει να τονιστεί η σχετικότητα των πραγματώσεων των εννοιών, αλήθεια απόλυτη θεσφατική και αιώνια, είναι έννοια χωρίς νόημα το ίδιο και οι γνώσεις που δεν εξυπηρετούν κάποιες σκοπιμότητες. Το βασικό πραγματιστικό αξίωμα είναι πως η αξία κάθε έννοιας, γνώσης, καθώς και το νόημα κάθε πρότασης είναι στις πρακτικές της συνέπειες. Η **αλήθεια** και η **γνώση** είναι ένας συνδυασμός εργαλείων που μας βοηθά να κινούμαστε μέσα στην πραγματικότητα.

Τα θέματα της επιστημονικής-επαισιολογικής αλλαγής και της επιλογής θεωριών έχουν συνδεθεί άρρηκτα με τις ιδέες του φιλοσοφικού κονστρουκτιβισμού. Ο Kuhn στο έργο του «Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων», προωθεί μια θεωρία της επιστημονικής εξέλιξης, στην οποία 'ανωμαλίες' και 'κρίσεις' στην καθιερωμένη ερευνητική παράδοση επιβάλουν την αποδοχή ενός νέου Παραδείγματος. Η ανάδυση του προκύπτει από ένα είδος συναίνεσης των μελών του με την έννοια της πειθούς και της κοινωνικής δικαιολόγησης και αποτελεί μια κατασκευή των επιστημόνων και όχι μια ανακάλυψη του τι πραγματικά υπάρχει εκεί έξω'. Η αλλαγή του Παραδείγματος είναι μια αληθινά επαναστατική δραστηριότητα, εξαιτίας της ασυμμετρίας των δεδομένων του παλιού και του νέου Παραδείγματος. Επιπλέον η επιστημονική πραγματικότητα, γίνεται κατανοητή ως γέννημα μιας κοινότητας, που αποτελεί μια γλώσσο-συμβολική οντότητα, η οποία και συγκροτεί τα μέλη της, συμμορφώνοντας τα στις αρχές της.”

Βασιζόμενος σε αυτές τις γενικές αρχές, ο “Επιστημολογικός κονστρουκτιβισμός” τοποθετείται στο “αντιρραλιστικό στρατόπεδο” και μπορεί να θεωρηθεί ως αντίθετος του αντικειμενισμού⁴⁷. Ο επιστημονικός ρεαλισμός θεωρεί την ύπαρξη ενός ανεξάρτητου από τον άνθρωπο κόσμου, συμπεριλαμβανομένων μη παρατηρήσιμων οντοτήτων, ο οποίος αναπαρίσταται διαμέσου σχέσεων αντιστοίχισης μεταξύ νου και πραγματικότητας ή διαμέσου επιστημονικής ανακάλυψης. Αυτό απορρίπτεται από τους κονστρουκτιβιστές καθώς επίσης και ο ισχυρισμός ότι μπορούμε να γνωρίσουμε οτιδήποτε πέρα από τις δράσεις και την εμπειρία μας. Διευκρινίζουν ότι είμαστε εμείς που κατασκευάζουμε, και εν μέρει ανακαλύπτουμε, **τον ορατό κόσμο** στην βάση των εμπειριών μας και των ενεργητικών διαδικασιών της γνωστικής εξέλιξης.

Κύριο επιχείρημά τους εναντίον των ρεαλιστών είναι ότι, για να γνωρίσουμε έναν ανεξάρτητο κόσμο και την “αντικειμενική αλήθεια”, χρειαζόμαστε έναν εξωτερικό κριτή ή κριτήριο, αφού δεν το έχουμε αναγκαζόμαστε να καταφύγουμε σε μεταφυσικές θέσεις.

Στην ακραία εκδοχή του κονστρουκτιβισμού, τα φυσικά γεγονότα είναι ή συνδέονται κατάλληλα με κοινωνικά γεγονότα από τα οποία παράγονται. Ως εκ τούτου, η φύση αποκτά αποκλειστικά και μόνο κοινωνική σύσταση και προσλαμβάνει έναν χαρακτήρα που είναι σαφώς νομιναλιστικός. Σύμφωνα με τις πεποιθήσεις αυτές οι επιστημονικές θεωρίες και τα επιστημονικά γεγονότα συγκροτούνται αποκλειστικά από κοινωνικές κατασκευές, πράγμα που καθιστά αδύνατη την ύπαρξη γεγονότων ανεξάρτητων από τις κατασκευές αυτές. Μ' άλλα λόγια, για την εκδοχή αυτή του κονστρουκτιβισμού, δεν υπάρχουν γεγονότα έξω από την κοινωνία, γεγονότα στα οποία οι εν λόγω κατασκευές να αναφέρονται αλλά τα μόνα γεγονότα που υπάρχουν είναι τα γεγονότα που αφορούν την ύπαρξη των κατασκευών που ονομάζουμε "επιστημονικά γεγονότα".

Σ' αυτό το πλαίσιο, η γνώση περιορίζεται στο να αντανακλά κοινωνικές δομές, οράματα, προσδοκίες, ιδεολογίες κ.λ.π. και η πορεία της επιστήμης μεταφράζεται σε μια

⁴⁷ Όχι ως υποκειμενισμός αλλά ως γνωστικισμός, ως αντίληψη της κοινωνίας με βάση τα δεδομένα γνωστικά εργαλεία.

πορεία αλληλοδιάδοχων κοινωνικών απεικονίσεων που θα πρέπει να εξετάζεται αποκλειστικά ως προς το ιδεολογικό ή κοινωνικό σύστημα το οποίο την παρήγαγε και το οποίο ανακλά, μιλάμε στην ουσία για έναν ανταντακλαστικό αυτοπροσδιορισμό της νεωτερικότητας (Delanty, 2000, σελ. 121).

Εν κατακλείδι του κεφαλαίου αξίζει να σημειώσουμε τις βασικές έννοιες συγκεντρωμένες σε λίγες γραμμές προκειμένου να τις έχουμε κωδικοποιημένες για τις ανάγκες του τρίτου κεφαλαίου.

Ο άνθρωπος ζει σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον. Η αλήθεια, η γνώση, η μέθοδος και η αντικειμενικότητα αποτελούν συνάρτηση της προοπτικής του εν λόγω ζωτικού περιβάλλοντος φυσικού και κοινωνικού. Δεν υπάρχουν αντικείμενα προς γνώση, ούτε παγιωμένα γνωστικά υποκείμενα, που να συσχετίζονται με θεσφατικό και απόλυτο τρόπο. Η επιστημονική αλλαγή δεν έγκειται στο μετασχηματισμό μιας προοπτικής επί του περιβάλλοντος σε μια άλλη, αλλά στην αντικατάσταση του ενός **παραδείγματος** από άλλο. Η αλλαγή αυτή είναι ριζική. Δεν υπάρχει κανένα κοινό μέτρο σύγκρισης δύο διαφορετικών **ερμηνειών** του κόσμου.

Η επικοινωνία τους είναι αδύνατη αν δεν αντιπαραβάλουμε τις αξίες του ενός στις αξίες του άλλου. Το γεγονός πως η επιστημονική γνώση είναι προϊόν της ανθρώπινης εξέλιξης, σχετικοποιεί την αξία της. Το σημερινό κυρίαρχο Παράδειγμα είναι “αντικειμενικό” με τα δικά μας κριτήρια, ακριβώς, γιατί έχει επικρατήσει, έχει γίνει κοινή αντίληψη. Αν κανείς αρνηθεί αυτό το κριτήριο δύναμης και εξουσίας, δεν έχει τίποτα να αντιπαραθέσει σε μια εσωτερικά συνεκτική ερμηνεία κάποιου τμήματος του κόσμου πέρα από την εμπειρική του προσέγγιση. Κατ' αυτόν τον τρόπο η απόκτηση της γνώσης που είναι στον εποικοδομητισμό συνώνυμη με την εννοιολογική αλλαγή,

Η γκραμισιανή ηγεμονία και η θεωρία του κονστρουκτιβισμού

αποτελεί μια διαδικασία ανάλογη της αλλαγής παραδείγματος, η δε προκύπτουσα γνώση είναι έτσι μια αυτοαναφερόμενη διαδικασία-κατασκευή.⁴⁸

⁴⁸ Driver, R and Oldham, V, A constructivist approach to curriculum development in science, Paper παρουσιάστηκε στο συνέδριο "Personal Construction of Meaning in Educational Settings" BERA, στο Sheffield, Αύγουστος 1985.

β) Ο Κονστρουκτιβισμός ως θεωρία Διεθνών Σχέσεων

Ο Κονστρουκτιβισμός δεν είναι μια θεωρία διεθνών σχέσεων όπως οι, γνωστότερες, παραδοσιακές, πρόκειται στην ουσία για ένα σύνολο ευπροσάρμοστων αναλύσεων που είναι εφαρμόσιμες σε ένα μεγάλο φάσμα κοινωνικών μορφών, μεταξύ αυτών και οι διεθνείς σχέσεις. Ως εκ τούτου για να προχωρήσουμε σε μια προσαρμογή των αξιών του Κονστρουκτιβισμού στις διεθνείς σχέσεις θα πρέπει να εντοπίσουμε με ποια διεθνή υποκείμενα θα καταπιαστούμε (Wendt 1999, σελ.139). Ακόμα και σήμερα που πολλοί θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι οδεύουμε στην αποδυνάμωση, ή έστω στην αναδιάρθρωση⁴⁹, του ρόλου του κράτους στο διεθνές σύστημα, αυτό αποδεικνύει συνεχώς πως παραμένει ο κυρίαρχος παίκτης των διεθνών σχέσεων (Κοτζιάς, 2004, σελ. 24-28 & 110-112), άλλοτε ως αυθύπαρκτη οντότητα και άλλοτε ως συνεργασία κρατών (Κοτζιάς, 2004, σελ. 136-144).

Η ανάδειξη του Κονστρουκτιβισμού ως η πλέον σύγχρονη θεωρία που αναλύει το διεθνές πλαίσιο προέρχεται από τη συγκυρία τεσσάρων διαφορετικών παραγόντων (Reus-Smit, 2005, σελ. 195-196):

1) Η ανάγκη να επαναπροσδιοριστεί η φήμη της δικής τους αντίληψης για τη θεωρία και την πολιτική των διεθνών σχέσεων. Οι κονστρουκτιβιστές αντιλήφθηκαν την νέα εποχή των διεθνών σχέσεων ως μια ευκαιρία να διακηρύξουν την δυνατότητα να αναδειχθούν οι μη “ορθολογιστικές” απόψεις

2) Το τέλος του ψυχρού πολέμου βρήκε τις παραδοσιακές προσεγγίσεις των διεθνών σχέσεων (νέο-ρεαλισμό, νέο-φιλελευθερισμό) να μην έχουν προβλέψει μια τέτοια ιστορική ανατροπή και άρα τις άφησε να έχουν ένα κενό θεωρίας στην δυνατότητα ανάλυσης των ραγδαίων αλλαγών. Αντίθετα μια θεωρία όπως αυτή του

⁴⁹ Ειδικότερα σχετικά με την νέα θεώρηση του χώρου ως έννοια στις διεθνείς σχέσεις, βλ. Postel, 1998, σελ. 88-97

Η γκραμισιανή ηγεμονία και η θεωρία του κονστρουκτιβισμού

Κονστρουκτιβισμού, που δεν είχε καταπιαστεί διεξοδικά με την ψυχροπολεμική περίοδο, μπορούσε εύκολα να προσαρμοστεί στις νέες εξελίξεις.

3) Επιπλέον αυτό ακριβώς το τέλος της μεγάλης ιστορικής περιόδου, του Ψυχρού Πολέμου, οδήγησε μια μεγάλη ομάδα νέων μελετητών να επαναπροσδιορίσουν τις παραδοσιακές αντιλήψεις και να επανεξετάσουν τα παραδοσιακά ερωτήματα σχετικά με τις διεθνείς σχέσεις και την “Παγκόσμια Τάξη”

4) Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στο τέλος των θεωρητικών δίπολων και έφερε στο προσκήνιο τη δημιουργία νέων ομάδων δημόσιων συζητήσεων.

Ο Wendt (Wendt 1999, σελ.32) αποδίδει την “μεταφορά” της θεωρίας του Κονστρουκτιβισμού στις Διεθνείς Σχέσεις, στους μετά-μοντερνιστές. Άλλωστε αυτοί οι ίδιοι είναι από τους ισχυρότερους αντιμαχόμενους του υλισμού και του ρασιοναλισμού.

Υπάρχουν διάφορες σχολές που συμβάλλουν στην θεωρητική θωράκιση του κονστρουκτιβισμού στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες, (Wendt, 1999, σελ. 31,32), και ειδικότερα στην ανάλυση του πλαισίου των διεθνών σχέσεων (True, 2005, σελ.233). Μπορούμε δε να θεωρήσουμε ειδικότερα ότι οι παρακάτω προσεγγίσεις, τρόπο τινά εντάσσονται στις ειδικότερες αναλύσεις που αφορούν στον εμπλουτισμό του κονστρουκτιβισμού, όταν αυτός προσαρμόζεται στις διεθνείς σχέσεις:

1. Η **Αγγλική Σχολή**
2. Η Σχολή της **Παγκόσμιας Κοινωνίας**
3. Ορισμένες **Μεταμοντέρνες** Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων
4. Διάφορες **Φεμινιστικές** Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων

Αναλυτικότερα ως προς αυτές τις θεωρίες μπορούν αν παρατεθούν τα εξής χαρακτηριστικά τα οποία μπορούν να βοηθήσουν στην καλύτερη κατανόησή τους:

Αρχικά αναφορικά με την **αγγλική σχολή**⁵⁰, αξίζει να σημειωθεί πως πρόκειται για την μόνη από τις θεωρίες που αναλύουν αποκλειστικά το πλαίσιο των διεθνών σχέσεων, χωρίς να εισέρχονται στη σφαίρα του εθνικού κράτους (Linklater, 2005β, σελ. 84). Σε μια πρώτη ανάγνωση γίνεται αντιληπτό πως πρόκειται για μια θεωρία που αντιλαμβάνεται και προσεγγίζει το διεθνές σύστημα σαν μια κοινωνία διεπόμενη από κοινές (αν και άρρητες – μη διατυπωμένες) αρχές και η οποία προοδευτικά μετατοπίζεται από την ισχύ στην τάξη (Linklater, 2005β, σελ. 89). Υποστηρίζει με άλλα λόγια η θεωρία πως υπάρχει μια γενικά αποδεκτή συνισταμένη ηθικών αξιών που διαχέονται στο διεθνές σύστημα (Wendt, 1999, σελ. 31).

Η σχολή της **παγκόσμιας κοινωνίας**, εκπροσωπεί μια σαφώς πιο περιορισμένη ποσοτικά τάση που εστιάζεται στο ρόλο της παγκόσμιας κουλτούρας για την κατασκευή των κρατών. Η βασική διαφορά από την προηγούμενη είναι πως βλέπει μια συνολική γενικά αποδεκτή αρχή που διαπερνά τον κρατισμό και όχι καθαυτό το διεθνές σύστημα (Wendt, 1999, σελ. 31).

Αναφορικά με τις **“μεταμοντέρνες θεωρίες”**⁵¹ πρόκειται κατεξοχήν για θεωρίες που εισάγουν τη σύγχρονη κονστρουκτιβιστική κοινωνική θεωρία κι ασκούν δριμυία κριτική στις υλιστικές και τις ορθολογιστικές προσεγγίσεις (Wendt, 1999, σελ. 32). Παράλληλα δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στη γνώση ως συστατικό των διεθνών σχέσεων (Devetak, 2005, σελ. 162) αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό τους είναι ίσως που τις εντάσσει, κατά ορισμένους μελετητές, στις βασικές γενεσιουργικές δυνάμεις του θεωρητικού άρματος του κονστρουκτιβισμού.

Σχετικά τέλος με τις **“φεμινιστικές θεωρίες”**, πρόκειται για θεωρητικά μορφώματα που εμφανίστηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1990 – παρεμβαίνοντας στο διάλογο γνωστό ως “τρίτο debate” – ως αναλυτικές των πλαισίων των διεθνών σχέσεων

⁵⁰ Πρόκειται για όρο που χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά τη δεκαετία του 1970, για περισσότερες πληροφορίες είναι κατατοπιστικό το αντίστοιχο κείμενο του Linklater (Linklater, 2005β, σελ. 84-109).

⁵¹ Ειδικότερα σχετικά με την γενικότερη θεώρηση των μετά-νεωτεριστικών θεωριών βλ. Devetak, 2005, σελ. 161-187.

(True, 2005, σελ. 213) και μελετούν την κατασκευή των κρατικών ταυτοτήτων και των διακρατικών σχέσεων μέσω δομών εξαρτημένων από το φύλο⁵² (Wendt, 1999, σελ. 32 και Delanty, 2000, σελ. 117), δίνοντας παράλληλα έμφαση (όπως στο σύνολό του ο φεμινιστικός επιστημονισμός) στο ρόλο των κοινωνικών επιστημών ως αμιγώς γνωστικού συστήματος. Σκοπός τους είναι η αποδόμηση των υπάρχουσων δομών και η ανάπτυξη νέων που θα είναι ευνοϊκότερες για τις γυναίκες.

Στη θεωρία του Κονστρουκτιβισμού τα υποκείμενα γίνονται αντιληπτά με τρόπο ανάλογο της φυσικής επιστήμης. Το υποκείμενο είναι ένα ενεργό μέσον εν αντιθέσει με το υποκειμενικά αντιληπτό παθητικό υποκείμενο που περιγράφουν οι θεωρίες του θετικισμού και της ερμηνευτικής αντίληψης (Delanty, 2000, σελ. 112).

Συχνά στις διεθνείς σχέσεις αναφερόμαστε στο κράτος τρόπον τινά ως υπαρκτό πρόσωπο, προσδίδοντας του μια –κάπως απροσδιόριστη– υλική υπόσταση (Wendt, 1999, σελ. 197). Τα κράτη έτσι κάνουν επιλογές όπως οι άνθρωποι, προβαίνουν σε λάθη, πλησιάζουν συμμάχους κ.ο.κ. σε μια κάπως εξελιγμένη αντίληψη του Βεμπεριανού κράτους⁵³ (Wendt, 1999, σελ. 199). Αυτή η ανθρωπομορφική αντίληψη της λειτουργίας του κράτους μπορεί πολύ εύκολα να το εντάξει εντός του διεθνούς συστήματος σχέσεων (Wendt, 1999, σελ. 199). Αντίστοιχα οι Πλουραλιστές έχουν την αντίληψη του ήσσονος κράτους και οι Μαρξιστές το αντιλαμβάνονται ως δομή⁵⁴.

Ο ανθρωπομορφισμός όμως των κρατών (η αντίληψη ότι είναι ανθρωπομορφικά) είναι μια προβληματική αντίληψη. Υπάρχουν τρία σημεία που

⁵² Βέβαια στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να κάνουμε μια μικρή αναφορά στην αντίληψη πως το διεθνές σύστημα έχει μια ιδιόμορφη φυλετική – δομική ισχύ η οποία οφείλεται στην αποκλειστική ενασχόληση των αντρών με τα της διακυβέρνησης τους τελευταίους αιώνες (μέχρι τα μέσα ουσιαστικά του περασμένου αιώνα για τη Δύση, ακόμα και σήμερα για μεγάλο κομμάτι στο μη-δυτικό κόσμο).

⁵³ Ή από την άλλη της ρεαλιστικής αντίληψης πως το κράτος έχει “ίδιον συμφέρον” (Wendt, 1999, σελ. 215 και 238, 243)

⁵⁴ Ειδικότερα ο σημαντικότερος εκ των δομιστών, Louis Althusser, εξηγεί την διάκριση εξουσίας και μηχανισμού. (Αλτουσέρ, 1999, σελ. 81 και επ.)

καταδεικνύουν τον ισχυρισμό αυτό (Wendt, 1999, σελ. 221 – 223). Κατ' αρχάς οι συμμαχίες κρατών είναι πιο σχετικές από τις διανθρώπινες, αν και στη νέα εποχή των πολλαπλών ταυτοτήτων το βασικό στοιχείο των ανθρώπινων σχέσεων είναι η απολυτότητα. Η “ατομική δράση” σε επίπεδο κρατών είναι πολύ συχνά πιο αποτελεσματική. Επιπλέον είναι πολύ πιο εύκολο, λόγω της δομικής ομοιότητας να προβλεφθεί η αντίδραση ενός κράτους παρά ενός ατόμου. Τέλος υπάρχει το ζήτημα των χωρητικότητων⁵⁵ μιας λειτουργίας που υπάρχει σε μεγάλο βαθμό στα κράτη λόγω της μη υλικής-βιολογικής τους υπόστασης.

Για τους κονστρουκτιβιστές ο τρόπος με τον οποίο τα κράτη παρεμβαίνουν στις διεθνείς σχέσεις δεν είναι αποτέλεσμα του συστήματος λειτουργίας ή των διαφορετικών επιλογών⁵⁶, αυτό φαίνεται στα αποτελέσματα. Όταν προσεγγίζουμε συστημικά-μεθοδολογικά το κράτος αυτό μπορεί να γίνει μόνο με την παραδοχή πως παρά τις διαφορές τους στην εφαρμογή και λήψη των αποφάσεων (εμπειρικό στοιχείο) τα κράτη, ως διεθνείς παίχτες, λειτουργούν κατ' αρχή με τον ίδιο τρόπο (Wendt, 1999, σελ. 201). Το κράτος ορίζεται και δεν αυτοπροσδιορίζεται άλλωστε όπως επισημαίνει και ο Wendt (Wendt, 1999, σελ. 201,202) ακόμα και αν η κυβέρνηση της Σουηδίας αυτοπροσδιοριστεί ως ομάδα bowling, θα παραμείνει η καθ' ορισμό κυβέρνηση της Σουηδίας, ομοίως το Σουηδικό κράτος παραμένει κράτος και όχι σύλλογος φίλων του αθλήματος.

Αν θέλουμε να συγκεντρώσουμε τα συστατικά του κράτους τα οποία δέχεται ο Κονστρουκτιβισμός ως βασικά και αναλλοίωτα, και καθοδηγούμενοι πάντα από τον Wendt, θα παραθέταμε τα εξής.

A. Η δομική νομική τάξη (Wendt, 1999 σελ. 202 - 204)

B. Το μονοπώλιο έννομης βίας (Wendt, 1999 σελ. 204 - 206)

⁵⁵ Ειδικότερα για την έννοια της χωρητικότητας, βλ. Κοτζιάς, 2004, σελ. 283-295 για την έννοια γενικά και 295-299 για την έννοια όπως εξειδικεύεται στο κράτος.

⁵⁶ Οι οποίες σε κάθε περίπτωση πηγάζουν από τις εσωτερικές πολιτικές (Wendt, 1999, σελ. 246)

Γ. Η κυριαρχία (Wendt, 1999 σελ. 206 - 209)

Δ. Η κοινωνία (Wendt, 1999 σελ. 209 - 211)

Ε. Το έδαφος (Wendt, 1999 σελ. 211 - 214)

Από αυτά θα εξετάσουμε υποδειγματικά το δεύτερο (ενν. το μονοπώλιο έννομης βίας) για να αντιληφθούμε τον τρόπο σκέψης του Wendt για το πώς μεταφέρεται η θεωρία του Κονστρουκτιβισμού από τη γενική θεώρηση στην ειδική των διεθνών σχέσεων, ειδικότερα στην αντίληψη του κράτους ως παράγοντα-κυρίαρχο παίχτη αυτών.

Τα κράτη υποστηρίζει ο Wendt ειδικεύονται στη χρήση “οργανωμένης βίας”, την οποία ορισμένοι εκλαμβάνονται ως “δομική βία”. Μάλιστα καταλήγει πως πρόκειται για μονοπώλιο οργανωμένης βίας, καθώς τα υπόλοιπα κρούσματα βίας, είτε δεν είναι οργανωμένα αν και συλλογικά, είτε είναι ατομικά ή ολιγομελή και οργανωμένα (Wendt, 1999, σελ. 204 - 205). Μάλιστα στα μετά-νεωτερικά κράτη (που είναι πιο εξελιγμένα) το μονοπώλιο βίας επιμερίζεται σε διάφορους κρατικούς παράγοντες, ώστε να μην γίνεται αμέσως αντιληπτό ως τέτοιο. Η συνηθέστερη τέτοια διάκριση είναι μεταξύ αστυνομίας (που επιμελείται εσωτερικών διαταράξεων) και στρατού που (αναλαμβάνει την διαφύλαξη των εθνικών κεκτημένων από εξωτερικούς παράγοντες).

Φέρνοντας αυτήν την παραδοχή στις διεθνείς σχέσεις, δεν είναι μεγάλη η διαφορά λειτουργίας του κράτους (έστω ενός συγκεντρωτικού όπως το Πακιστάν) και του NATO ως διεθνούς παίχτη. Από το κανονισμό ασφαλείας, μέχρι τη διάκριση εσωτερικής εξωτερικής ασφάλειας, η αντίληψη και οι μέθοδοι δεν διαφέρουν τόσο πολύ όσο θα φανταζόταν κανείς (Wendt, 1999 σελ. 205).

Με παρόμοιο τρόπο ανάλυσης ο Wendt καταλήγει πως, σε τελική ανάλυση, η σύσταση ενός κράτους, στα βασικά του χαρακτηριστικά, δεν αλλάζει είτε αυτό λειτουργεί ως εθνικός κυρίαρχος παράγοντας είτε ως διεθνής παίχτης. Ακόμα και όταν υπάρχουν συνεργασίες κρατών, επειδή ακριβώς αυτά είναι όμοια δομημένα, το αποτέλεσμα είναι ένα άθροισμα κλασμάτων με ίδιους παρανομαστές αλλά διαφορετικούς αριθμητές.

Ωστόσο αυτό που πρέπει να διευκρινιστεί επαρκώς⁵⁷, καθώς δεν μπορεί να γίνει με τα αναλυτικά εργαλεία του ρεαλισμού ή του νομιναλισμού⁵⁸ (της θεωρίας των λεκτικών εννοιών) είναι το πώς αναπτύσσεται η συντεχνιακή επίδραση (corporate agency) μεταξύ των κρατών.

⁵⁷ Στη γενικότερη κουβέντα περί κράτους στις διεθνείς σχέσεις, αλλά δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας.

⁵⁸ Η δυσκολία εντοπίζεται στο γεγονός πως τα κράτη έχουν μακροπρόθεσμες ομαλότητες αναμεταξύ των στοιχείων τους στο χώρο και στο χρόνο, τις κυβερνήσεις.

Κεφάλαιο 3^ο

Η Γκραμισιανή ηγεμονία στον Κονστρουκτιβισμό

Εισαγωγή:

Το ακόλουθο – και τελευταίο – κεφάλαιο του πονήματος αυτού, αποτελεί τη μετουσίωση του σκοπού για τον οποίο αυτό γράφτηκε. Άλλωστε θα ήταν ακαδημαϊκά ανεπαρκές αν μη τι άλλο να μέναμε σε μια απλή αναφορά χαρακτηριστικών χωρίς να υπάρξει η διαπίστωση σύγκλισης ή απόκλισης ή, σε ένα άλλο επίπεδο, η δυνατότητα **εμπέδωσης** της ειδικότερης έννοιας της γκραμισιανής ηγεμονίας στη γενικότερη του κονστρουκτιβισμού.

Βασική μέριμνα ωστόσο παραμένει να αναδειχθεί η ανάγκη συνθετικής λειτουργίας της επιστήμης ακόμα και μέσα από τις αντιθέσεις της. Αν είναι δυνατό με τρόπο επιστημονικά ορθό να “παντρευτούν” δύο θεωρίες που δεν έχουν κανένα προφανές σημείο αναφοράς – χωρίς να χάσει κάποια από τις δύο την ταυτότητά της⁵⁹ – τότε δεν υπάρχει αμφιβολία πως μπορεί να γίνει ευκολότερα η σύνθεση άλλων θεωριών που μοιάζουν σε μια πρώτη ανάγνωση αντίθετες αλλά σε επόμενα επίπεδα ανάλυσης γίνεται πιο προφανής η ομοιότητα παρά η παρέκκλισή τους.

Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή του παρόντος, ο σκοπός του παρόντος είναι πρωτίστως διερευνητικός. Ως εκ τούτου, στο πρώτο κεφάλαιο διερευνήσαμε την προσέγγιση του Γκράμισι για την ηγεμονία, στη διάρκεια της έρευνας διαπιστώθηκε η

⁵⁹ Για το λόγο αυτό χρησιμοποιείται ο όρος εμπέδωση σε όλη την έκταση του κειμένου και όχι ο όρος διάχυση ή άλλος παρόμοιος. Η εμπέδωση πρέπει να γίνει αντιληπτή ως η σφήνωση της μιας θεωρίας στην άλλη όπως το καρφί μπαίνει στο ξύλο. Στο τέλος αυτό που έχουμε είναι ένα καρφί μπηγμένο σε ένα ξύλο και όχι ένα «καρφόξύλο» ή ένα «ξύλόκαρφο». Στην περίπτωση της δικής μας ανάλυσης θα έχουμε την γκραμισιανή ηγεμονία ενταγμένη αυτούσια στο σώμα του κονστρουκτιβισμού και όχι μια νέα θεωρία η οποία θα προέρχεται από μια παραλλαγή των δύο θεωριών προκειμένου να έρθει η σύνθεση τους.

Η γκραμισιανή ηγεμονία και η θεωρία του κονστρουκτιβισμού

σημαντικότερη ιδιαιτερότητα της γκραμισιανής ηγεμονίας σε σχέση με τις αναλύσεις άλλων θεωρητικών που επεξεργάστηκαν την έννοια.

Η διαδικασία της ολοκλήρωσης και της πλήρους ανάλυσης των δύο αυτών θεωριών μετά την εμπέδωση της γκραμισιανής ηγεμονίας στον Κονστρουκτιβισμό ωστόσο δεν είναι δυνατόν να αναλυθεί επαρκώς. Θα απομείνει να χρησιμοποιηθούν σε ένα επόμενο επίπεδο τα συμπεράσματα αυτού του κεφαλαίου, προκειμένου να αναλυθούν περαιτέρω και να επεξεργαστούν καταλλήλως με σκοπό να ολοκληρωθεί με τρόπο άρτιο η εμπέδωση που επιχειρείται στο παρόν πόνημα.

1. Οι λόγοι που οδηγούν στην σύνθεση

Η όποια προσπάθεια έγινε να εντοπιστεί μέσα από την ανάλυση κάποια, παραπομπή της θεωρίας του κονστρουκτιβισμού σε κάποιο αναλυτικό εργαλείο που να είναι, ή να μπορεί να τροποποιηθεί ώστε να μετατραπεί σε, θεωρία ηγεμονίας δε βρήκε καμία ανταπόκριση.

Αναλυτικότερα, σε ένα από τα σημαντικότερα βιβλία που παρουσιάζουν την θεωρία του Κονστρουκτιβισμό, το “Social Theory of International Politics” (Wendt, 1999) δεν εντοπίστηκε κάποιο σημείο στο οποίο ο –κατά τη γνώμη πολλών αναλυτών– μεγαλύτερος σύγχρονος κονστρουκτιβιστής να προχωράει σε κάποια ανάλυση που να μπορεί να εκληφθεί ως ηγεμονική.

Σημειώνουμε πως με βάση την παραδοχή αυτή μπορούμε να προχωρήσουμε περισσότερο και πιο ουσιαστικά στο τρίτο και καθοριστικό βήμα αυτού του πονήματος που είναι η σύνθεση των δύο θεωριών. Στην εισαγωγή μιλήσαμε για την έννοια της εμπέδωσης, ωστόσο θα ήταν παράτολμο να θεωρήσουμε πως η εμπέδωση αυτή μπορεί να γίνει μεταξύ δύο οποιωνδήποτε θεωριών. Για το λόγο αυτό αρχικά θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τους λόγους για τους οποίους καθίσταται ευκολότερη η εμπέδωση της γκραμισιανής ηγεμονίας στη θεωρία του κονστρουκτιβισμού, παρά η οποιαδήποτε άλλη προσέγγιση της ηγεμονίας.

Από τη μια παραθέτουμε λοιπόν την **γκραμισιανή ηγεμονία**, ακόμα και οι δυτικοί φιλελεύθεροι θεωρητικοί αναγνωρίζουν την χρησιμότητα των αναλύσεων του Γκράμσι σε θεωρητικό επίπεδο, αν και απορρίπτουν το δρόμο που επιλέγει για την απελευθέρωση της κοινωνίας από τους ταξικούς περιορισμούς.

Ο Γκράμσι συνηθίζει σε όλα τα προς διαπραγμάτευση θέματα του να εισάγει το πρίσμα του ιστορισμού⁶⁰ (Cox, Robert, 1984, σελ.49). Αυτή η παραδοχή έχει να

⁶⁰ Ο Gill (Gill, 1994, σελ. 13) υποστηρίζει πως τα θέματα της κυριαρχίας, της περιφέρειας και της αγοράς καταδεικνύουν πως η δημιουργία της ιστορίας είναι μια

Η γκραμισιανή ηγεμονία και η θεωρία του κονστρουκτιβισμού

προσφέρει ένα σημαντικό εργαλείο σε όποια θεωρία που αναλύει το φάσμα των διεθνών σχέσεων καταφέρει επιτυχώς να εμπεδώσει την ηγεμονία του Γκράμισι, καθώς σαφής είναι η τάση αυτή και στην ανάλυσή του περί της ηγεμονίας (Gill 1994, σελ.2).

Η γκραμισιανή ηγεμονία φαίνεται να είναι μαζί με τον ιστορικό υλισμό (Gill 1994, σελ. 2) οι πιο “διεθνοποιημένες”⁶¹ μαρξιστικές – γκραμισιανές⁶² (Gill 1994, σελ.4) θεωρίες.

Η Μαρξιστική – Γκραμισιανή προσέγγιση των διεθνών σχέσεων (Rupert, 1987, σελ. 67) επαναπροσδιορίζει την εννοιολόγηση της κρατικής κυριαρχίας και της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας⁶³, στο σημείο αυτό, βέβαια, ίσως να υπάρξει μια σχετική προστριβή σε θέσεις αρχής κατά την εμπέδωση καθώς η γκραμισιανή ηγεμονία διατηρεί τα βασικά στοιχεία του Μαρξισμού⁶⁴, όπως αυτά περιγράφησαν σε προηγούμενο κεφάλαιο του παρόντος.

Η νέα εποχή των διακρατικών σχέσεων μπορεί να χαρακτηριστεί – ίσως καθ’ υπερβολή – «ο δεύτερος ψυχρός πόλεμος», σε μια τέτοια εποχή λοιπόν έντασης της αμερικάνικης προσπάθειας (ενν. οι ΗΠΑ) εγκαθίδρυσης ενός πολύ-πολικού συστήματος με τις ΗΠΑ στο ρόλο του σταθεροποιητικού παράγοντα.

ταυτοχρόνο διαγονητική και ιστορική άσκηση, υπό την έννοια πως ο θεωρητικός ξεδιαλώνει τις διαπλοκές της ιστορικής ανάπτυξης.

⁶¹ Εννοώντας ότι χρησιμοποιούνται στις διάφορες συζητήσεις περί διεθνών σχέσεων

⁶² Εννοείται όπως μας δόθηκαν επεξεργασμένες από τον Γκράμισι

⁶³ Η γκραμισιανή ηγεμονία εξηγεί πως δεν είναι προς όφελος των πιο οικονομικά ισχυρών κρατών να επιδιώκουν την ενίσχυση της συμμετοχής πολλών μερών στη λήψη αποφάσεων για την παγκόσμια οικονομία (Arrighi, 1994, σελ. 154)

⁶⁴ Υπό αυτή την οπτική (την Γκραμισιανή) οι σχέσεις ανάμεσα σε κυρίαρχα κράτη, μπορεί να θεωρηθούν σχέσεις αλλοτρίωσης που έχουν δομηθεί ιστορικά αναμεταξύ κοινωνικών συνόλων, τα οποία (σύνολα) έχουν δομηθεί με τη σειρά τους και αυτά στη βάση σχέσεων αλλοτρίωσης.

Η νέα εποχή επιτάσσει, λοιπόν, την ανάλυση συμπεριφορών κρατών που επιζητούν ηγεμονικό ρόλο σε περιφερειακό ή διεθνές επίπεδο, ωστόσο η ενσωμάτωση από πλευράς **Κονστρουκτιβισμού** μιας θεωρίας όπως η παραδοσιακή ηγεμονία που εστιάζει στην ισχύ και την αποτελεσματικότητα των, προληπτικών και κατασταλτικών, στρατιωτικών – ή άλλων παρόμοιας πρακτικής – μέτρων δε θα είχε κάτι το ιδιαίτερο να προσφέρει στην εν λόγω θεωρία, όταν αυτή αναλύει το φάσμα των σύγχρονων διεθνών σχέσεων.

Η ηγεμονία στην σύγχρονη εποχή άλλωστε, θα πρέπει να αναφερθεί ακόμα μια φορά δεν είναι της μορφής του Μεσαίωνα, μόνο η στρατιωτική, οικονομική ή όποιας άλλης μορφής, ισχύς δεν φαίνεται να αρκεί για να εδραιώσει την ηγεμονία μιας δύναμης στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, η ηγεμονία στην επικοινωνία, στον μαζικό πολιτισμό και στον τρόπο αντίληψης. Μετά από μια πολεμική επιχείρηση τα στρατεύματα θα φύγουν ίσως μετά από πολύ περισσότερο από όσο διήρκησαν οι εχθροπραξίες, όμως η ηγεμονία του νικητή θα συνεχίσει να υπάρχει μέσα από τις επιχειρήσεις που εκπροσωπούν την αμερικάνικη καθημερινότητα.

Έτσι λοιπόν είναι προτιμότερο για τον Κονστρουκτιβισμό που, ως θεωρία, είναι πιο ανοικτός στη δυνατότητα του ατόμου να προσεγγίσει καλύτερα την πραγματικότητα μέσα από την γνώση και άρα να την διαμορφώσει, να προσαρμόσει μια θεωρία που αμφισβητεί τη νόρμα του παγκόσμιου συστήματος.

2. Τα αποτελέσματα της εμπέδωσης της γκραμισιανής ηγεμονίας επί της θεωρίας του κονστρουκτιβισμού

Η έως τώρα πορεία της έρευνας δεν έχει δείξει ότι υπάρχει κάποιος αξιόλογος παράγοντας που να δρα ανασταλτικά στην στόχευση της παρούσας προσπάθειας και μπορούμε πλέον να προχωρήσουμε στην εμπέδωση και τα αποτελέσματά της με τη σιγουριά πως δεν υπάρχει κάποια αξιοπρόσεκτη τροχοπέδη.

Η ανάγνωση των σημαντικότερων θεωρητικών έργων της θεωρίας του κονστρουκτιβισμού, και η σχετική ανάλυσή τους, όπως φαίνεται στο προηγούμενο κεφάλαιο, δεν φαίνεται να υποδεικνύουν πως η θεωρία του κονστρουκτιβισμού ενσωματώνει κάποια στοιχεία των θεωριών ηγεμονίας. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την ανάλυση της γκραμισιανής ηγεμονίας μας οδηγούν αβίαστα στην σύνθεση των δύο θεωριών όπως είχαμε προλογίσει άλλωστε και στην εισαγωγή του παρόντος.

Ο συνδυασμός που δημιουργείται από την εμπέδωση της γκραμισιανής ηγεμονίας στη θεωρία του Κονστρουκτιβισμού έχει μια αρμονικότητα που οφείλεται αφενός στη διαλεκτική αντίληψη που απέδωσε ο Γκράμσι στην ηγεμονία και αφετέρου στην αντίληψη του Κονστρουκτιβισμού πως το περιβάλλον μπορεί να γίνει αντιληπτό μόνο μέσα από την κατάκτηση της γνώσης. Η κατάκτηση της γνώσης μπορεί να γίνει με τρόπο επιτυχή μόνο μέσα από την διαλεκτική μέθοδο, καθώς υπάρχει απουσία αυτού που στις φυσικές επιστήμες αποκαλείται “εξωτερικός παρατηρητής”.

Επιπλέον ώθηση δίνει βέβαια ο κοινός τόπος της έννοιας του οικοδομήματος ως αντίληψης της κοινωνίας. Από τη μια έχουμε τη **μαρξιστική αντίληψη**, βασικό στοιχείο, με αναφορά στην θεωρία του Μαρξ περί «κοινωνικού όλου», της κάθε κοινωνίας αποτελεί η διάρθρωσή της στην υποδομή και την υπερδομή. Ουσιαστικά η υπερδομή περιλαμβάνει την υποδομή ως υποσύνολο, στην ενωτική σχέση παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής που απαρτίζουν την υποδομή, η υπερδομή επισυνάπτει το ευρύτερο νομικό και πολιτικό πλαίσιο αφενός και την ιδεολογία αφετέρου. Ωστόσο αν το δούμε με πληθυσμιακή βάση η υποδομή όπως σε κάθε οικοδόμημα είναι ευρύτερη της

υπερδομής. Ο λόγος που αποτελεί υποσύνολό της είναι καθαρά συμβολικός καθώς η υποδομή είναι αυτή που εγκλωβίζεται από το εκάστοτε πολιτικό και νομικό πλαίσιο και την επικρατούσα ιδεολογία. Ωστόσο το παράδοξο είναι ότι, ό,τι συμβαίνει στο επίπεδο της υπερδομής αποτελεί άμεση συνέπεια των συμβαινόντων στην υποδομή. Το κενό αυτό που εμφανίζεται αντιμετωπίζεται από τους ανήκοντες στην υπερδομή είτε με την έννοια της «σχετικής αυτονομίας», είτε με αυτήν της «ανάδρασης»⁶⁵. Από την άλλη η θεωρία του **Κονστρουκτιβισμού** αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως ένα δίκτυο οικοδομημάτων που άλλοτε συγκοινωνούν και άλλοτε όχι.

Έχουμε λοιπόν σε επίπεδο κράτους από τη μια την οριζόντια διάρθρωση που μας προσφέρει ο Κονστρουκτιβισμός και από την άλλη την κάθετη της Μαρξιστικής σκέψης (όπως εκφράζεται και στον Γκράμσι). Η συσχέτιση αυτή δεν μπορεί να είναι συγκρουσιακή καθώς σε καμία περίπτωση ο ένας διαχωρισμός (έστω ο οριζόντιος) δεν αποκλείει τον άλλον (σε αυτό βέβαια συμβάλει και η “ελαστικότητα” που προσφέρει η συναφής αντίληψη των δύο θεωριών για την γνώση).

Ανάγοντας την παραπάνω συσχέτιση στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων, μπορούμε να σχηματοποιήσουμε την παγκόσμια κοινωνία ως ένα σύνολο από οικοδομήματα σε οριζόντια διάταξη (Κονστρουκτιβισμός) τα οποία άλλοτε έχουν διάυλο επικοινωνίας και άλλοτε όχι, αλλά όλα έχουν μια κοινή αναφορά στο εσωτερικό του καθενός υπάρχει η κοινωνική διάρθρωση σε υπερδομή και υποδομή (κάθετη) η οποία είναι και η κινητήριος δύναμη τους. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης πρέπει να αντιληφθούμε αυτή τη σχηματοποίηση με δύο παραδοχές:

⁶⁵ Στην περίπτωση της σχετικής αυτονομίας η υπερδομή φαίνεται να μπορεί να δρα στα καίρια σημεία ανεξάρτητα από ό,τι συμβαίνει στη βάση του οικονομικού και κοινωνικού συστήματος. Αντίθετα στην περίπτωση της ανάδρασης, ένα μέρος της επιρροής των όσων συμβαίνουν στην υποδομή επιστρέφουν σ’ αυτή από τον αρχικό αποδέκτη (ενν. την υπερδομή) όταν ξεπεραστούν ορισμένα όρια. Υπάρχει δηλαδή μια λειτουργία αντίστοιχη του θερμοστάτη στις ηλεκτρικές συσκευές.

Η γκραμισιανή ηγεμονία και η θεωρία του κονστρουκτιβισμού

A) υπάρχουν περισσότεροι από ένας τρόποι σύνδεσης μεταξύ των οικοδομημάτων οι οποίοι είναι άλλοτε άμεσοι (πολιτικοί) και άλλοτε έμμεσοι (οικονομικοί).

B) εκτός από το παραδοσιακό σχήμα στο οποίο τα ξεχωριστά κράτη επικοινωνούν μονάχα μέσω των υπερδομών τους, η ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών και των κοινωνικών κινημάτων δημιουργούν τρόπους επικοινωνίας και δια μέσου των υποδομών.

Η παραπάνω πρόταση ωστόσο χρειάζεται σε κάθε περίπτωση εις βάθος επιστημονική ανάλυση προκειμένου να διαπιστωθεί η χρήση αυτής της θεωρητικής διατύπωσης στην πράξη.

3. Οφέλη από την ένταξη της γκραμισιανής ηγεμονίας στη θεωρία του Κονστρουκτιβισμού

Η κατάδειξη των θετικών σημείων από την παραπάνω διεργασία είναι μια διαδικασία τόσο πολύπλοκη που απαιτεί εκ νέου ενασχόληση με το θέμα και η αντίληψή του ως νέου αντικειμένου, πρέπει δηλαδή να γίνει μια εφ' όλης της ύλης ανάλυση των νέων δεδομένων που προκύπτουν από το παρόν πόνημα και η αξιολόγηση της ορθότητας τους ίσως και με την ενσωμάτωση εμπειρικών στοιχείων που απαιτεί μια διαφορετική μεθοδολογία.

Σε μια θεωρία αναλυτική των διεθνών σχέσεων, όπως είναι αυτή του Κονστρουκτιβισμού, η προσθήκη (η εμπέδωση) μιας θεωρίας όπως αυτή της γκραμισιανής ηγεμονίας μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα επιβοηθητική για την ίδια τη θεωρία του Κονστρουκτιβισμού.

Πρωταρχικά αναφέρεται πως η θεωρία του Κονστρουκτιβισμού, εφόσον δεν ενσωματώνει μια ηγεμονική θεώρηση εντός της θεωρίας, θα ήταν καλό να ενσωματώσει την πιο εξελιγμένη- αναπτυγμένη μορφή της ηγεμονίας, την γκραμισιανή. Μια ηγεμονία που θα έχει να προσφέρει ένα στοιχείο παραπάνω από την απλή παντοκρατορία της ισχύος, που χρησιμοποιεί η παραδοσιακή έννοια της ηγεμονίας. Η έννοια της κουλτούρας και του πολιτισμού (Ives, 2006, σελ. 63) δεν είναι δυνατόν να μην αποτελούν παράμετρο μιας σύγχρονης θεώρησης περί ηγεμονίας.

Στη σύγχρονη εποχή οι σχέσεις αυξανόμενης αλληλεξάρτησης μεταξύ των κρατών, δημιουργούν ένα ιδιαίτερο σύμπλεγμα ιδιότυπων σχέσεων που δεν μένει πάντα στα στενά πλαίσια των παραδοσιακών διακρατικών σχέσεων, η αύξηση των χωρητικοτήτων έδωσε τη δυνατότητα σε άλλους, μη κρατικούς δρώντες (κυρίως πολυεθνικές επιχειρήσεις) να αναπτύξουν μια υπερεθνική δράση.

Η εμπέδωση που αναφέρεται μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα χρηστική για μια θεωρία όπως αυτή του Κονστρουκτιβισμού γιατί αποκτά ένα εργαλείο ανάλυσης χρήσιμο

Η γκραμισιανή ηγεμονία και η θεωρία του κονστρουκτιβισμού

όχι μόνο για το πλαίσιο των διεθνών σχέσεων αλλά και για την προσέγγιση των κοινωνικών σχέσεων εντός εθνικών και κρατικών συνόλων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΡΡΑΙΑ

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλτουσέρ, Λουί (1999), *Θέσεις*, μτφ. Ξενοφών Γιαταγάνας, εκδ. Θεμέλιο – Σειρά σύγχρονη Σκέψη, Αθήνα
- Althusser, Louis (2005α), *Μοντεσκιέ – Πολιτική και Ιστορία*, μτφ. Φώτης Σιατίτσας, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα
- Baudrillard, Jean (2002), *Το πνεύμα της τρομοκρατίας*, μτφ. Πάρις Μπουρλάκης, εκδ. Κριτική, Αθήνα
- Baudrillard, Jean (2005), *Τρομοκρατία και Παγκόσμια Βία*, μτφ. Φώτης Σιατίτσας, εκδ. Κριτική, Αθήνα
- Γκίντενς Άντονι (2002), *Κοινωνιολογία*, μτφ Δημήτρης Τσαούσης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα
- Γκράμσι, Αντόνιο (χωρίς ημερομηνία έκδοσης), *Για τον Μακιαβέλι, για την πολιτική και για το σύγχρονο κράτος*, εκδ. Ηριδανός, Σπουδές στην Πολιτική Θεωρία
- Γκράμσι, Αντόνιο (1987), *Il Risorgimento*, μτφ. Γιώργος Μαχαίρας, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα
- Daugherty, James E. – Pfaltzgraff, Robert L (1992α), Jr. *Ανταγωνιστικές Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων, Μια συνολική αποτίμηση*, τόμος Α' μτφ. Θανάσης Αθανασίου – Νικηφόρος Σταματάκης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
- Daugherty, James E. – Pfaltzgraff, Robert L (1992β), Jr. *Ανταγωνιστικές Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων, Μια συνολική αποτίμηση*, τόμος Β' μτφ. Θανάσης Αθανασίου – Νικηφόρος Σταματάκης, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
- Žižek, Slavoj (2003), *Καλωσορίσατε στην Έρημο του Πραγματικού*, εκδ. Scripta, Αθήνα
- Καζάκος, Πάνος, *Παγκοσμιοποίηση και Κράτος Πρόνοιας*, στο Τσινισιζέλης Μιχάλης – Υφαντής Κώστας (2002), *Σύγχρονα Προβλήματα Διεθνών Σχέσεων – Κρατική Κυριαρχία: Απειλές και Προκλήσεις*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα
- Καστοριάδης, Κορνήλιος (1999), *Η αρχαία ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα*, εκδ. Ύψιλον/ Βιβλία, Αθήνα
- Κοτζιάς, Νίκος (1987), *Συνειδητό και Αυθόρμητο*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα
- Κοτζιάς, Νίκος (2003), *Παγκοσμιοποίηση – Η ιστορική θέση, το μέλλον και η πολιτική σημασία*, εκδ. Καστανιώτη – Σειρά Αναστοχασμός, Αθήνα
- Κοτζιάς, Νίκος (2004), *Το Ενεργητικό Δημοκρατικό Κράτος, Εθνικό Κράτος και Παγκοσμιοποίηση*, εκδ. Καστανιώτη – Σειρά Αναστοχασμός, Αθήνα

- Κουλουμπής, Θεόδωρος (1995), *Διεθνείς Σχέσεις – Εξουσία και Δικαιοσύνη*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
- Λιαργκόβας Παναγιώτης, *Η νέα διεθνής πολιτική οικονομία*, στο Τσινισιζέλης Μιχάλης – Υφαντής Κώστας (2002), *Σύγχρονα Προβλήματα Διεθνών Σχέσεων – Κρατική Κυριαρχία: Απειλές και Προκλήσεις*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα
- Λούξεμπουργκ, Ρόζα (1984), *Μεταρρύθμιση ή Επανάσταση*, μτφ. Κώστας Βρετός, εκδ. Κοροντζή, Αθήνα
- Μακιαβέλλι, Νικολό (2005), *Ο Ηγεμόνας*, μτφ. Μαρία Κασωτάκη, εκδ. Πατάκη, Αθήνα
- Μακρής, Σπύρος (2002), *Η θεωρία των Διεθνών Σχέσεων στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης – Κονστρουκτιβισμός vs. Ρασιοναλισμός*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
- Μαρξ, Καρλ (1986), *Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, μτφ. Φ. Φωτίου εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα
- Μαρξ, Καρλ – Ένγκελς, Φρίντριχ (2004), *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, μτφ. Γιώργος Κόττης, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα
- Μενύ, Ιβ (1996α), *Συγκριτική Πολιτική, Οι Δημοκρατίες: Γαλλία, Γερμανία, Ηνωμένες Πολιτείες, Ιταλία, Μεγάλη Βρετανία* (τόμος α), μτφ Παντελής Κυπριανός, Στάθης Μπάλιας, εκδ. Παπαζήση – Βιβλιοθήκη Πολιτικής Κοινωνιολογίας, Αθήνα
- Μενύ, Ιβ (1996β), *Συγκριτική Πολιτική, Οι Δημοκρατίες: Γαλλία, Γερμανία, Ηνωμένες Πολιτείες, Ιταλία, Μεγάλη Βρετανία* (τόμος β), μτφ Παντελής Κυπριανός, Στάθης Μπάλιας, εκδ. Παπαζήση – Βιβλιοθήκη Πολιτικής Κοινωνιολογίας, Αθήνα
- Μεταξάς, Α. -Ι. Δ. (2001), *Πολιτική Επιστήμη Ι, Σύγχρονοι κλάδοι και Περιεχόμενο, Εισαγωγική Θεώρηση*, εκδ Αντ. Ν. Σάκκουλα
- Μπυσί – Γκλύκμαν, Κριστίν (1984), *Ο Γκράμισι και το κράτος*, μτφ. Π.Δ. Καστορινός, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα
- Πουλαντζάς, Νίκος Α.- Μίλιμπαντ, Ραλφ – Φάυ, Ζαν Πιέρ (1984), *Προβλήματα του Σύγχρονου Κράτους και του Φασιστικού Φαινομένου*, εκδ. Θεμέλιο –Κριτική, Αθήνα
- Πουλαντζάς, Νίκος Α (1978). *Η Κρίση του Κράτους*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
- Πουλαντζάς, Νίκος Α. (1985α), *Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις* (τόμος α), μτφ. Λ. Χατζηπροδρομίδης, Κώστας Φιλίνης, , εκδ. Θεμέλιο – Σειρά σύγχρονη Σκέψη, Αθήνα
- Πουλαντζάς, Νίκος Α. (1985β), *Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις* (τόμος β), μτφ. Λ. Χατζηπροδρομίδης, Κώστας Φιλίνης, εκδ. Θεμέλιο – Σειρά σύγχρονη Σκέψη, Αθήνα

- Πουλαντζάς, Νίκος Α. (2001α), *Οι Κοινωνικές Τάξεις στο Σύγχρονο Καπιταλισμό*, Ν. Μηλιόπουλος, εκδ. Θεμέλιο – Σειρά σύγχρονη Σκέψη, Αθήνα
- Πουλαντζάς, Νίκος Α (2001β), *Το κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός*, μτφ. Γιάννης Κρητικός, εκδ. Θεμέλιο – Σειρά σύγχρονη Σκέψη, Αθήνα
- Πουλαντζάς, Νίκος Α (2006), *Θέματα Μαρξιστικής αντίληψης περί Κράτους*, εκδ. Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς – Σειρά Ορίζοντες, Αθήνα
- Σμιτ, Καρλ (1988), *Η έννοια του Πολιτικού*, μτφ Αλίκη Λαβράνου, εκδ. Κριτική, Αθήνα
- Τορτορέλα, Άλντο (2005), *Η επικαιρότητα του Γκράμσι στη νέα χιλιετία*, εκδ. Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς – Σειρά Παρεμβάσεις, Αθήνα
- Φουκώ, Μισέλ (1978), *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*, τόμος 1 η δίψα της γνώσης, μτφ. Γκλόρυ Ροζάκη, επιμ. μτφ. Γιάννης Κρητικός, εκδ. Ράππα, Αθήνα

Ξενογλώσση

- Althusser, Louis (2005β), *For Marx*, trnsl. Ben Brewster, ed. V – Radical Thinkers, London
- Arrighi, Giovanni (1994), *The three hegemonies of historical capitalism*, στο Gill, Stephen (1994), Gramsci, Historical Materialism and International Relations, ed. Cambridge University Press – C.S.I.R., Cambridge University
- Brown, Chris (2001), *Understanding International Relations*, (2001) ed. Palgrave
- Burchill, Scott (2005), *Liberalism*, στο Theories of International Relations (2005), ed. Palgrave
- Cox, Robert W. (1983), *Gramsci, hegemony and international relations: an essay in method*, στο Gill, Stephen (1994), Gramsci, Historical Materialism and International Relations, ed. Cambridge University Press – C.S.I.R., Cambridge University
- Cutler, Claire A. (2006), *Gramsci, Law, and the Culture of Global Capitalism*, στο Bieler, Andreas – Morton, Adam David (2006) Images of Gramsci, Connections and Contentions in political theory and international relations, ed. Routledge/Ripe Studies in Global Political Economy.
- Delanty, Gerard (2000), *Social Science, Beyond Constructivism and Realism*, ed. Open University Press – Buckingham
- Devetak, Richard (2005), *Postmodernism*, στο Theories of International Relations (2005), ed. Palgrave
- Donnelly, Jack (2005) *Realism*, στο Theories of International Relations (2005), ed. Palgrave
- Gill, Stephen (1991), *Epistemology, ontology, and the Italian School*, στο Gill, Stephen (1994), Gramsci, Historical Materialism and International Relations, ed. Cambridge University Press – C.S.I.R., Cambridge University
- Gill, Stephen (1994), *Gramsci and Global Politics: Towards a Post-Hegemonic Research Agenda*, στο Gill, Stephen (1994), Gramsci, Historical Materialism and International Relations, ed. Cambridge University Press – C.S.I.R., Cambridge University
- Ives, Peter (2006), *Language, Agency and Hegemony: A Gramscian Response to Post-Marxism*, στο Bieler, Andreas – Morton, Adam David (2006) Images of Gramsci, Connections and Contentions in political theory and international relations, ed. Routledge/Ripe Studies in Global Political Economy.
- Law, David – Gill Stephen (1988), *Global Hegemony and the structural power of capital*, στο Gill, Stephen (1994), Gramsci, Historical Materialism and

International Relations, ed. Cambridge University Press – C.S.I.R., Cambridge University

- Linklater, Andrew (2005), *Marxism*, στο Theories of International Relations (2005), ed. Palgrave
- Linklater, Andrew (2005β), *The English School*, στο Theories of International Relations (2005), ed. Palgrave
- Morton, Adam David (2006), *A Double Reading of Gramsci: Beyond the Logic of Contingency*, στο Bieler, Andreas – Morton, Adam David (2006) Images of Gramsci, Connections and Contentions in political theory and international relations, ed. Routledge/Ripe Studies in Global Political Economy.
- Pijl, Kees Van Der (2006), *Gramsci and left managerialism*, στο Bieler, Andreas – Morton, Adam David (2006) Images of Gramsci, Connections and Contentions in political theory and international relations, ed. Routledge/Ripe Studies in Global Political Economy.
- Postel – Vinay, Karoline (1998), στο: Smouts, Marie-Claude, (2001), *The new International Relations, Theory and Practice*, ed. C. Hurst & Co. (Publishers) Ltd.
- Rupert, Mark (1987), *Alienation, capitalism and the inter-state system: toward a Marxian/Gramscian critique*, στο Gill, Stephen (1994), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, ed. Cambridge University Press – C.S.I.R., Cambridge University
- Reus - Smit, Christian (2005), *Constructivism*, στο Theories of International Relations (2005), ed. Palgrave
- Smouts, Marie-Claude, (1998), *A Changing Discipline*, στο: Smouts, Marie-Claude, (2001), *The new International Relations, Theory and Practice*, ed. C. Hurst & Co. (Publishers) Ltd.
- True, Jacqui (2005), *Feminism*, στο Theories of International Relations (2005), ed. Palgrave
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*, ed. Cambridge University Press

Περιοδικός τύπος έντυπος και ψηφιακός⁶⁶

- Δημούλης, Δημήτρης, *Ο Γκράμισι του Αλτουσέρ: προσεγγίσεις και αποστάσεις*, Θέσεις 64, Αναλύσεις – Κριτική, Ζητήματα της πάλης των τάξεων (Ιούλιος – Αύγουστος – Σεπτέμβριος 1999)
- Ιωακείμογλου, Ηλίας, *Η σχετική επάρκεια του δικομματισμού, ή οι δύο ηγεμονικές προτάσεις του ελληνικού φιλελευθερισμού*, Θέσεις 87, Αναλύσεις – Κριτική, Ζητήματα της πάλης των τάξεων (Απρίλιος-Ιούνιος 2004)
- Σκουλάς, Γιώργος, *Εννοιολόγηση της θεωρίας του Γκράμισι για την Ηγεμονία και το Κράτος*, Θέσεις 57, Αναλύσεις – Κριτική, Ζητήματα της πάλης των τάξεων (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1997)
- Cox, Michael (2007), *Political Studies Review: VOL 5, 1–10, Political Studies Association*
- Posen Barry R. (2003), *Command of the Commons*, International Security, Volume 28

⁶⁶ Τα τεύχη 57 και 64 των «Θέσεων» προέρχονται από ψηφιακό συμπιεσμένο οπτικό δίσκο (CD-ROM) και για το λόγο αυτό σε όλο το κείμενο όπου υπάρχει παραπομπή σε αυτά, δεν γίνεται αναφορά σε σελίδες.

Περιοδικός τύπος ηλεκτρονικός

- www.palgrave-journals.com/polity volume37, Number4, October 2005
- Ζένιου Ελένη, [*Η κατασκευή της* πραγματικότητας](#) – Heinz von Foerster - Κονστρουκτιβισμός και Κυβερνητική Δευτέρας Τάξης, στο www.panteion.gr/~dionysos/foerster2.htm 26-08-2007
- Σχιζιάς, Δημήτρης, *Νατουραλισμός και Κονστρουκτιβισμός*, στο www.electridea.gr/issue12/epistimi3.html 28-08-2007